

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ, ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΚΑΙ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΔΙΔΡΥΜΑΤΙΚΟ ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ – ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΗΛΙΑΣ ΜΑΣΤΙΚΗΣ

**Ο ΕΠΑΝΑΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΑΙΣΘΗΤΙΚΗΣ ΤΗΣ ΦΥΣΗΣ ΓΙΑ ΜΙΑ ΝΕΑ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΦΥΣΗΣ ΣΤΟΝ GERNOT BÖHME**

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2023

**Ο ΕΠΑΝΑΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΑΙΣΘΗΤΙΚΗΣ ΤΗΣ ΦΥΣΗΣ ΓΙΑ ΜΙΑ ΝΕΑ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΦΥΣΗΣ ΣΤΟΝ GERNOT BÖHME**

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ, ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΚΑΙ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΔΙΔΡΥΜΑΤΙΚΟ ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ – ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΗΛΙΑΣ ΜΑΣΤΙΚΗΣ

**Ο ΕΠΑΝΑΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΑΙΣΘΗΤΙΚΗΣ ΤΗΣ ΦΥΣΗΣ ΓΙΑ ΜΙΑ ΝΕΑ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΦΥΣΗΣ ΣΤΟΝ GERNOT BÖHME**

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2023

Τριμελής Εξεταστική Επιτροπή

1. **Ράντης Κωνσταντίνος**, Αναπληρωτής Καθηγητής του Τμήματος Φιλοσοφίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων (επιβλέπων)
2. **Μαρκουλάτος Ιορδάνης**, Αναπληρωτής Καθηγητής του Τμήματος Φιλοσοφίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων (μέλος)
3. **Τέγος Σπυρίδων**, Επίκουρος Καθηγητής του Τμήματος Φιλοσοφικών και Κοινωνικών Σπουδών του Τομέα Φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου Κρήτης (μέλος)

Ἡ ἔγκρισις τῆς παρούσης μεταπτυχιακῆς διπλωματικῆς ἐργασίας ὑπὸ τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων δὲν ὑποδηλοῖ τὴν ἀποδοχὴν τῶν γνωμῶν τοῦ συγγραφέως.

Στη μνήμη του Gernot Böhme, 1937-2022

Προλογικό Σημείωμα

Η συγγραφή της παρούσας εργασίας δεν θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί δίχως τη συνδρομή και την υποστήριξη πολλών ανθρώπων, τους οποίους επιθυμώ να ευχαριστήσω θερμά.

Αρχικά θα ήθελα να ευχαριστήσω τον Επιβλέποντα Καθηγητή της εργασίας μου κ. Κωνσταντίνο Ράντη, για την προθυμία του να συνεργαστεί μαζί μου, για την εμπιστοσύνη που μου έδειξε στη συγγραφή της εργασίας, για τη συμμετοχή του στην υλοποίησή της και για τις πολύτιμες συμβουλές του για την κριτική θεωρία της φύσης.

Θα ήθελα επίσης να ευχαριστήσω και τα υπόλοιπα μέλη της εξεταστικής επιτροπής, τον Αναπληρωτή Καθηγητή κ. Ιορδάνη Μαρκουλάτο και τον Επίκουρο Καθηγητή κ. Σπυρίδωνα Τέγο για τη βοήθεια και καθοδήγησή τους στα μαθήματά τους ως προς την προσέγγιση ζητημάτων της ιστορίας της μοντέρνας φιλοσοφίας και ειδικά της Φαινομενολογίας.

Θα ήθελα επιπλέον να ευχαριστήσω το Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, ιδιαίτερα για τη Βιβλιοθήκη την οποία προσφέρει στους φοιτητές του, τη Γραμματεία του Τμήματος Φιλοσοφίας για την άψογη συνεργασία μας και τους υπόλοιπους Καθηγητές του Τμήματος.

Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω την οικογένειά μου για την υλική και ηθική υποστήριξη που μου προσέφερε, χωρίς την οποία η περάτωση αυτής της εργασίας δεν θα ήταν δυνατή.

Περίληψη

Ο Gernot Böhme ήταν μία ηγετική φυσιογνωμία της σύγχρονης γερμανικής οικολογικής σκέψης. Η παρούσα εργασία στοχεύει αφενός στην ανάδειξη της διάστασης της σκέψης του που αφορά την ανάπτυξη μιας νέας φιλοσοφίας της φύσης και αφετέρου τις συνέπειες αυτής της προσπάθειας. Αρχικά, το πρώτο κεφάλαιο της εργασίας καταπιάνεται με τη φιλοσοφία της φύσης και την νέα αυτοκατανόηση του ανθρώπου. Ειδικότερα, το πρώτο υποκεφάλαιο του πρώτου κεφαλαίου ασχολείται με την προσπάθεια του Böhme να ορίσει την φιλοσοφία της φύσης, την ανάγκη για έναν νέο ορισμό της έννοιας της φύσης, μια ιστορική αναδρομή στους ορισμούς της έννοιας αυτής, και το συμπέρασμα ότι ο ορισμός της φύσης είναι ζήτημα ανθρωπολογίας. Με την κατανόηση ότι ένας νέος ορισμός της φύσης προϋποθέτει και μια νέα ανθρωπολογία, το δεύτερο υποκεφάλαιο του πρώτου κεφαλαίου ασχολείται με την αναζήτηση μιας νέας σωματοκεντρικής και συνεπώς φυσιοκεντρικής ανθρωπολογίας. Το υποκεφάλαιο αυτό αναφέρεται στις διάφορες έννοιες της σωματικότητας, τις οποίες ο Böhme εξετάζει, και τελειώνει με αυτήν που ο ίδιος τελικά επιλέγει. Εν συνεχεία, το δεύτερο κεφάλαιο ασχολείται με την οικολογική αισθητική της φύσης και με την έννοια της ατμόσφαιρας. Συγκεκριμένα, το πρώτο υποκεφάλαιο του δεύτερου κεφαλαίου παρακολουθεί την προσπάθεια του Böhme να χρησιμοποιήσει τη νέα αυτή ανθρωπολογία ως θεμέλιο μιας νέας φυσιοκεντρικής φιλοσοφίας της φύσης, η οποία προσεγγίζει τη φύση μέσω του σώματος και όχι μέσω του λόγου, φυσιοκεντρικά και όχι ανθρωποκεντρικά. Ο νέος αυτός τρόπος προσέγγισης της φύσης πρόκειται για μια οικολογική αισθητική, δηλαδή μια αισθητική ως θεωρία αισθητηριακής αντίληψης της φύσης, μέσω του ενδιάμεσου φαινομένου των ατμοσφαιρών. Το δεύτερο υποκεφάλαιο του δεύτερου κεφαλαίου ερευνά την έννοια της ατμόσφαιρας εν γένει, τους τρόπους με τους οποίους έχει χρησιμοποιηθεί στον επιστημονικό και καθημερινό λόγο, καθώς και την πρώτη φορά που χρησιμοποιήθηκε στο πλαίσιο της αισθητικής. Το τρίτο υποκεφάλαιο ερευνά την προέλευση της έννοιας της ατμόσφαιρας στον Böhme, πηγαινόντας στους διανοητές που ενέπνευσαν τον Böhme να την χρησιμοποιήσει, καθώς και τις επαναστατικές συνέπειες της αισθητικής αυτής των ατμοσφαιρών πέρα από την αισθητική της φύσης και στην αισθητική γενικότερα. Τέλος, στα συμπεράσματα γίνεται θετική αποτίμηση της οικολογικής αισθητικής του Böhme, αλλά εντοπίζεται και ένα κενό στο έργο του, συγκεκριμένα η έλλειψη ηθικής θεωρίας. Ακολούθως, προτείνεται ο συνδυασμός της αισθητικής θεωρίας του Böhme με την ηθική θεωρία του Früchtl, για τη δημιουργία μιας ολοκληρωμένης νέας φιλοσοφίας της φύσης που ανοίγει νέους ορίζοντες στην περαιτέρω έρευνα.

Abstract

Gernot Böhme was a leading figure in modern German ecological thought. The present work aims on the one hand to highlight the dimension of his thinking that concerns the development of a new philosophy of nature and on the other hand the consequences of this effort. Initially, the first chapter of this work deals with the philosophy of nature and the new self-understanding of man. In particular, the first subsection of the first chapter deals with Böhme's attempt to define the philosophy of nature, the need for a new definition of the concept of nature, a historical review of the definitions of this concept, and the conclusion that the definition of nature is question of anthropology. With the understanding that a new definition of nature also presupposes a new anthropology, the second subchapter of the first chapter deals with the search for a new body-centered and therefore nature-centered anthropology. This subsection deals with the various concepts of corporeality that Böhme examines, and ends with the one he ultimately chooses. Subsequently, the second chapter deals with the ecological aesthetics of nature and the concept of atmosphere. Specifically, the first subsection of the second chapter follows Böhme's attempt to use this new anthropology as the foundation of a new nature-centered philosophy of nature, which approaches nature through the body and not through reason, nature-centric and not anthropocentric. This new way of approaching nature is an ecological aesthetic, i.e. an aesthetic as a theory of sensory perception of nature, through the intermediate phenomenon of atmospheres. In the second subsection of the second chapter we investigate the notion of atmosphere in general, the ways it has been used in both scientific and everyday discourse, along with the first time it was used in the field of aesthetics. In the third subsection we investigate the origins of the concept of atmosphere in Böhme's work, going back to the thinkers who inspired Böhme to use it, as well as the revolutionary implications of this aesthetics of atmospheres beyond the aesthetics of nature and to aesthetics in general. In conclusion, the creation of an ecological aesthetics by Böhme is assessed positively, but also a gap is identified in his work, namely the lack of an ethical theory. Subsequently, the combination of Böhme's aesthetic theory with Früchtl's ethical theory is proposed in order to create a complete new philosophy of nature, which opens up new avenues for further research.

Περιεχόμενα

Προλογικό Σημείωμα.....	11
Περίληψη	12
Abstract	13
Περιεχόμενα.....	14
Εισαγωγή	15
1. Η φιλοσοφία της φύσης και η νέα αυτοκατανόηση του ανθρώπου.....	22
1.1 Η φιλοσοφίας της φύσης - Η έννοια της φύσης.....	22
1.2 Η νέα αυτοκατανόηση του ανθρώπου - Η έννοια του σώματος	32
2. Η οικολογική αισθητική της φύσης και η έννοια της ατμόσφαιρας.....	37
2.1 Η οικολογική αισθητική της φύσης	37
2.2 Η έννοια της ατμόσφαιρας εν γένει.....	46
2.3 Η έννοια της ατμόσφαιρας στον Böhme.....	50
Συμπεράσματα και προοπτική	58
Βιβλιογραφία	65

Εισαγωγή

Πλησιάζοντας στην ολοκλήρωση του πρώτου τετάρτου του 21^{ου} αιώνα, το ανθρώπινο αποτύπωμα στο παγκόσμιο περιβάλλον έχει γίνει πλέον τόσο μεγάλο και ενεργό που ανταγωνίζεται μερικές από τις μεγάλες δυνάμεις της Φύσης με αντίκτυπο στη λειτουργία του γήινου συστήματος.¹ Η ανθρωπότητα έχει γίνει μια σημαντική γεωλογική δύναμη², η οποία κυριαρχεί στην σημερινή γεωλογική εποχή.³

Ειδικοί επιστήμονες των συστημάτων της Γης, πρότειναν ήδη από το 2000 την έννοια της Ανθρωπόκαινου για να ονομάσουν αυτή τη νέα γεωλογική περίοδο.⁴ Ο όρος Ανθρωπόκαινος υποδηλώνει ότι η Γη έχει πλέον εγκαταλείψει τη φυσική της γεωλογική εποχή, την παρούσα μεσοπαγετονική κατάσταση που ονομάζεται Ολόκαινος.⁵ Αυτή η νέα γεωλογική εποχή είναι προϊόν των τελευταίων εκατοντάδων ετών της ανθρώπινης ιστορίας. Ειδικότερα, η Ανθρωπόκαινος ξεκίνησε πριν από περίπου πέντε αιώνες, καθώς το παγκόσμιο εμπόριο και οι νέες ιδέες σάρωσαν τον κόσμο, ενισχύθηκε πριν από δύο αιώνες με τη στροφή στα ορυκτά καύσιμα κατά τη διάρκεια της Βιομηχανικής Επανάστασης, και στη συνέχεια επιταχύνθηκε μετά από ένα νέο κύμα υψηλής και παγκοσμιοποιημένης παραγωγής και κατανάλωσης μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο.⁶

Η Γη βρίσκεται πλέον σε μια νέα γεωλογική εποχή, την εποχή του ανθρώπου⁷, ο οποίος έχει καθυστερήσει την επόμενη προγραμματισμένη εποχή των παγετώνων και έχει δημιουργήσει μια νέα πλανητική κατάσταση, η οποία είναι θερμότερη από μια μεσοπαγετονική, μια υπερμεσοπαγετονική κατάσταση.⁸ Ωστόσο, η Ανθρωπόκαινος δεν είναι μόνο ένα σημάδι της δύναμης του ανθρώπου, αλλά και της ανικανότητάς του. Ο άνθρωπος έχει προκαλέσει μαζικές εξαφανίσεις και εισβολές ειδών, την κλιματική αλλαγή, αλλοιωμένα εδάφη και αρνητικές μεταβολές στα υπόγεια ύδατα, την ίδια στιγμή που η ατμόσφαιρα της Γης έχει καταστραφεί από

---

¹ Πρβλ. W. Steffen, J. Grinevald, P. Crutzen, J. McNeill, «The Anthropocene: conceptual and historical perspectives», *Philosophical Transactions of The Royal Society A Mathematical Physical and Engineering Sciences*, 369 (1938), 2011, σ. 842

² Πρβλ. C. Bonneuil & J. B. Fressoz, *The Shock of the Anthropocene*, Λονδίνο: Verso, 2016, σ. 11

³ Πρβλ. *Ο.π.*, σ. 15

⁴ Πρβλ. *Ο.π.*, σ. 10

⁵ Πρβλ. S. L. Lewis, & M. A. Maslin, *The Human Planet*, Νιου Χέιβεν: Yale University Press, 2018, σ. 55

⁶ Πρβλ. *Ο.π.*, σ. 220,221

⁷ Πρβλ. C. Bonneuil & J. B. Fressoz, *The Shock of the Anthropocene*, σ. 15

⁸ Πρβλ. S. L. Lewis, & M. A. Maslin, *The Human Planet*, σ. 16

δισεκατομμύρια τόνους διοξειδίου του άνθρακα και ο ζωντανός ιστός της Γης έχει διαποτιστεί από μια σειρά από νέα συνθετικά χημικά μόρια.⁹

Για πολλούς σύγχρονους διανοητές, τα περιβαλλοντικά προβλήματα που έχουν λάβει πλανητικές διαστάσεις, απαιτούν την αναγνώριση κάποιων αφετηριακών λαθών στους τρόπους αλληλεπίδρασης της ανθρωπότητας με το περιβάλλον της.¹⁰ Η νέα αυτή προβληματική εγείρει πολλά και νέα θεμελιακά ερωτήματα για τη φιλοσοφία, η οποία καλείται να ερευνήσει τις ρητές ή άρρητες υποθέσεις που κρύβονται στον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι αντιμετωπίζουν το φυσικό τους περιβάλλον.¹¹ Συγκεκριμένα, ο τρόπος με τον οποίο ο άνθρωπος συμπεριφέρεται σήμερα προς τη φύση καθορίζεται, σε μεγάλο βαθμό, από τις αντιλήψεις για τον άνθρωπο και τη φύση που επικρατούσαν κατά τους προηγούμενους αιώνες.¹² Οι αντιλήψεις αυτές υπάγονται στο ανθρωποκεντρικό κοσμοείδωλο, το οποίο κυριαρχεί στη δυτική σκέψη των τελευταίων τεσσάρων αιώνων της περασμένης χιλιετίας και το οποίο, σύμφωνα με αρκετούς διανοητές, οδήγησε στις καταστροφικές σχέσεις μεταξύ του ανθρώπου και της φύσης.

Σύμφωνα με τον Λέο Στράους, το πρώτο χαρακτηριστικό γνώρισμα της μοντέρνας σκέψης είναι ο ανθρωποκεντρικός χαρακτήρας της, σε αντίθεση με τον θεοκεντρικό χαρακτήρα της βιβλικής και μεσαιωνικής σκέψης και τον κοσμοκεντρικό χαρακτήρα της κλασικής σκέψης στην αρχαιότητα.¹³ Ο Στράους εξηγεί ότι αυτή η ανατρεπτική στάση της μοντέρνας σκέψης απέναντι στην παραδοσιακή σκέψη εκφράζεται πρωτίστως ως μια ριζική αλλαγή στην κατανόηση του χαρακτήρα και του σκοπού της φιλοσοφικής και επιστημονικής δραστηριότητας.¹⁴ Ειδικότερα, στη μοντέρνα σκέψη οι φιλοσοφικές και οι επιστημονικές δραστηριότητες δεν νοούνται πλέον ως ουσιαστικά στοχαστικές και περήφανες, αλλά ως δραστήριες και φιλανθρωπικές.¹⁵ Ο ρόλος τους είναι πλέον να βρίσκονται στην υπηρεσία της ανακούφισης της κατάστασης του ανθρώπου και να

---

⁹ Πρβλ. C. Bonneuil & J. B. Fressoz, *The Shock of the Anthropocene*, σ. 16

¹⁰ Πρβλ. Ε. Παπαδημητρίου, *Για μια νέα φιλοσοφία της φύσης: Η πρόκληση της οικολογίας και οι απαντήσεις της φιλοσοφίας*, Αθήνα: Gutenberg, 1999, σ. 136

¹¹ Πρβλ. *Ο.π.*

¹² Πρβλ. *Ο.π.*, σ. 10

¹³ Πρβλ. L. Strauss, T. M. Pangle (ed.), *The Rebirth of Classical Political Rationalism: An Introduction to the Thought of Leo Strauss*, Σικάγο: University of Chicago Press, 1989, σ. 243

¹⁴ Πρβλ. R. R. Oliveira, «The subversion of ancient thought: Strauss's interpretation of the modern philosophic project», *Manuscrito – Rev. Int. Fil. Campinas*, (v. 43, n. 3, 2020), σ. 17

¹⁵ Πρβλ. L. Strauss, *The City and Man*, Σικάγο: University Of Chicago Press, 1978, σ. 3

καλλιεργούνται για χάρη της ανθρώπινης δύναμης, με σκοπό να επιτρέψουν στον άνθρωπο να γίνει κύριος και ιδιοκτήτης της φύσης.¹⁶

Πράγματι, η πιο θεμελιώδης διάσπαση στην ιστορία της δυτικής φιλοσοφίας ήταν η αλλαγή της έννοιας της φιλοσοφίας κατά τον δέκατο έκτο και δέκατο έβδομο αιώνα, έτσι ώστε να μην θεωρείται πλέον η φιλοσοφία ως μια προσπάθεια που να αναζητά θεωρητική γνώση, αλλά να αφιερώνεται στην αλλαγή της πραγματικότητας. Για τον μοντέρνο άνθρωπο, η γνώση δεν είναι πια η γνώση του τι είναι, αλλά του πώς να αλλάξει αυτό που είναι.¹⁷ Σύμφωνα με την Χάνα Άρεντ, αυτή η αντιστροφή της παραδοσιακής ιεραρχικής τάξης ανάμεσα στην *vita activa* και στην *vita contemplativa* υπήρξε η πιο σοβαρή ίσως από τις πνευματικές επιπτώσεις των νέων χρόνων.¹⁸ Ειδικότερα, η αντιστροφή που πραγματοποιήθηκε κατά τους νεότερους χρόνους αφορούσε το σκέπτεσθαι, το οποίο έγινε πλέον η υπηρέτρια του πράττειν, όπως προηγουμένως ήταν η υπηρέτρια του θεωρείν, της αλήθειας του Όντος.¹⁹ Η ίδια η θεωρία έχασε κάθε νόημα και εξαλείφθηκε.²⁰ Αυτό είχε ως αποτέλεσμα ότι ο φιλόσοφος δεν στρέφεται πια από τον κόσμο της απατηλής φθαρτότητας σε έναν κόσμο αιώνιας αλήθειας, αλλά απομακρύνεται και από τους δύο και αποσύρεται στον εαυτό του.²¹ Περαιτέρω, η φύση χάνει την προηγούμενη κατάστασή της ως πραγματικότητας προικισμένης με έναν εγγενή ορθολογισμό και γίνεται εφεξής ένα ακατέργαστο και ανόητο υλικό για τις λειτουργίες της ανθρώπινης λογικής.²² Η πηγή όλης της αλήθειας, όλης της τάξης και κάθε νοήματος βρίσκεται τελικά στην ανθρώπινη κατανόηση, και αυτό ακριβώς είναι το γεγονός που δίνει στη σύγχρονη σκέψη, έναν ριζικά ανθρωποκεντρικό χαρακτήρα.²³

Η σοβαρότητα της περιβαλλοντικής κρίσης είναι πλέον τόσο μεγάλη ώστε να απαιτούνται ριζικές ηθικές λύσεις, που να μας οδηγούν έξω από τα δεσμά του κυρίαρχου ανθρωποκεντρισμού, προς τη κατεύθυνση μιας μη ανθρωποκεντρικής Αξιολογίας και μιας διαφορετικής Περιβαλλοντικής Ηθικής.²⁴ Συνεπώς, τα σημερινά περιβαλλοντικά αδιέξοδα προσφέρουν την

---

¹⁶ Πρβλ. *Ο.π.*, σ. 3,4

¹⁷ Πρβλ. N. G. Robertson, *Leo Strauss: An Introduction*, Κέμπριτζ: Polity, 2020, σ. 13

¹⁸ Πρβλ. Χ. Άρεντ, *Η ανθρώπινη κατάσταση (vita activa)*, Αθήνα: ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΓΝΩΣΗ, 1986, σ. 391

¹⁹ Πρβλ. *Ο.π.*, σ. 394-395

²⁰ Πρβλ. *Ο.π.*, σ. 395

²¹ Πρβλ. *Ο.π.*, σ. 397

²² Πρβλ. R. R. Oliveira, «The subversion of ancient thought: Strauss's interpretation of the modern philosophic project», σ. 18

²³ Πρβλ. *Ο.π.*, σ. 18

²⁴ Πρβλ. Ε. Παπαδημητρίου, *Για μια νέα φιλοσοφία της φύσης: Η πρόκληση της οικολογίας και οι απαντήσεις της φιλοσοφίας*, σ. 161

ευκαιρία για μια κριτική επανεξέταση της μέχρι τώρα κυρίαρχης αντίληψης των εννοιών της φύσης και του ανθρώπου και την ακόλουθη δημιουργία μιας νέας φιλοσοφίας της φύσης. Η νέα αυτή φιλοσοφία της φύσης θα μπορούσε μακροπρόθεσμα να συντελέσει στην επίλυση των περιβαλλοντικών προβλημάτων του πλανήτη, αναθεωρώντας ριζικά τη σχέση του ανθρώπου με τη φύση.²⁵

Σύμφωνα με τον Ευθύμη Παπαδημητρίου, μια νέα φιλοσοφία της φύσης απαιτεί μια ανασκευή της κυρίαρχης αντίληψης της έννοιας της φύσης με ένα νέο φυσιοκεντρικό τρόπο, στον οποίο να είναι δυνατή η αντιμετώπιση και του ανθρώπου ως φύσης.²⁶ Έχουν βεβαίως ήδη αναπτυχθεί τις τελευταίες δεκαετίες διάφορες φυσιοκεντρικές περιβαλλοντικές θεωρίες, οι οποίες ωστόσο πείθουν για τις ανεπάρκειες της ανθρωποκεντρικής αντιμετώπισης και θεώρησης της φύσης και για την ανάγκη αναζήτησης νέων θεμελίων για μια νέα Φιλοσοφία της φύσης.²⁷

Σ' αυτές τις δοκιμές αναζήτησης μιας νέας Φιλοσοφίας της φύσης εντάσσεται και η προσπάθεια του Γερμανού διανοητή Gernot Böhme (1937-2022). Γι' αυτό και η παρούσα εργασία ασχολείται με τη φιλοσοφική προσπάθειά του για τη δημιουργία μιας νέας φυσιοκεντρικής περιβαλλοντικής θεωρίας, μιας σύγχρονης φιλοσοφίας της φύσης. Ο Böhme θεωρούσε πως η φύση είναι σήμερα πρόβλημα ξανά, λόγω του περιβαλλοντικού προβλήματος²⁸, το οποίο επανέφερε επιτακτικά και την ανάγκη για τη συμφιλίωση του ανθρώπου με τη φύση²⁹, στο πλαίσιο μιας σύγχρονης φιλοσοφίας της φύσης. Ακολούθως, ο Böhme αφιέρωσε ένα σημαντικό κομμάτι του συγγραφικού του έργου στη δημιουργία μιας νέας φιλοσοφίας της φύσης, η οποία λαμβάνει, βέβαια, υπόψη της τα δεδομένα της σύγχρονης φιλοσοφίας, επιστήμης και τεχνικής.

Ο Gernot Böhme ήταν ηγετική φυσιογνωμία της σύγχρονης γερμανικής οικολογικής σκέψης.³⁰ Το έργο του για μια οικολογική αισθητική είναι μέρος ενός ευρύτερου έργου για την αποκατάσταση της γερμανικής παράδοσης της φιλοσοφίας της φύσης, με το πρόσχημα μιας κριτικής θεωρίας των κοινωνικών και φυσικών σχέσεων, συνυφαίνοντας τη μαρξιστική κοινωνική

---

²⁵ Πρβλ. *Ο.π.*, σ. 10

²⁶ Πρβλ. *Ο.π.*

²⁷ Πρβλ. *Ο.π.*, σ. 136

²⁸ Πρβλ. G. Böhme, *Natürlich Natur. Über Natur im Zeitalter ihrer technischen Reproduzierbarkeit*, Φραγκφούρτη: Suhrkamp, 1992, σ. 34

²⁹ Πρβλ. Κ. Ράντης, «Η συμφιλίωση με τη φύση στον Herbert Marcuse και η κριτική του Martin Seel», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, (139, 2013), σ. 3.

³⁰ Πρβλ. Κ. Rigby, «Gernot Böhme's Ecological Aesthetics of Atmosphere», στο A. Goodbody, K. Rigby (Eds.), *Ecocritical Theory: New European Approaches*, Λονδίνο: University of Virginia Press, 2011, σ. 139

κριτική και τη νέα φαινομενολογία του Hermann Schmitz.³¹ Η πολυεπίπεδη και πολυδιάστατη έρευνα του Böhme συνέβαλε στην κλασική φιλοσοφία, στη φιλοσοφία της φύσης και στη φιλοσοφία της επιστήμης, στις κοινωνικές σπουδές της επιστήμης, στις θεωρίες του χρόνου, στη φιλοσοφική ανθρωπολογία, στον τεχνικό πολιτισμό, στην αισθητική, στην ηθική και στην έρευνα του έργου του Γκαίτε ως φιλοσόφου.³²

Ο Böhme δέχτηκε το 1977 μια έδρα φιλοσοφίας στο Πολυτεχνείο του Darmstadt (Technische Universität Darmstadt), μια θέση που κράτησε μέχρι τη συνταξιοδότησή του το 2002.³³ Μετά τη συνταξιοδότησή του από το Πολυτεχνείο του Darmstadt, ο Böhme ίδρυσε το Ινστιτούτο Πρακτικής Φιλοσοφίας στο Darmstadt το 2005, το οποίο διηύθυνε μέχρι και τον θάνατό του το 2022.³⁴ Παρ' όλα αυτά, μέχρι στιγμής δεν έχει δοθεί η πρέπουσα σημασία στο έργο του Böhme στην ελληνική βιβλιογραφία. Στις αρχές του 2023 δεν έχει ακόμα εκδοθεί κάποια μετάφραση από τα έργα του στα ελληνικά, κάτι που ασφαλώς κάνει και το φιλοσοφικό του έργο λιγότερο προσβάσιμο, από τη στιγμή που αυτό είναι γραμμένο κυρίως στην γερμανική γλώσσα, με λίγα άρθρα και μερικά βιβλία μεταφρασμένα στην αγγλική.

Περαιτέρω, μία ματιά στις βάσεις απόθεσης πτυχιακών και διπλωματικών εργασιών των ελληνικών πανεπιστημίων, μας δείχνει πως οι εργασίες που ασχολούνται με το έργο του Böhme μπορούν να μετρηθούν στα δάχτυλα του ενός χεριού, με τις εργασίες αυτές να έχουν εκδοθεί καθ' ολοκληρίαν από Τμήματα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών. Οι εργασίες αυτές ασχολούνται με την αισθητική διάσταση του έργου του Böhme, στο μέτρο που αυτή αφορά στην αρχιτεκτονική ως τέχνη και επιστήμη.

Ωστόσο, η πτυχή του έργου του Böhme που αφορά τη δημιουργία μιας νέας φιλοσοφίας της φύσης μέσω μιας οικολογικής αισθητικής, ή καλύτερα μιας αισθητικής της φύσης, δεν έχει γίνει ακόμη αντικείμενο έρευνας στην ελληνική φιλοσοφική βιβλιογραφία. Η παρούσα εργασία σκοπεύει να πληρώσει το κενό αυτό, επιχειρώντας μια σύνοψη του έργου του Böhme, βασιζόμενη στα σημαντικότερα γραπτά του Böhme για το θέμα, παρέχοντας με τον τρόπο αυτό μια ευρεία και

---

³¹ Πρβλ. Ό.π.

³² Πρβλ. G. Böhme, *Atmospheric Architectures: The Aesthetics of Felt Spaces*, Λονδίνο: Bloomsbury Academic, 2017, σ. 4

³³ Πρβλ. Ό.π.

³⁴ Πρβλ. Ό.π.

συστηματική βάση για την περαιτέρω υποδοχή του έργου του στην ελληνική φιλοσοφική σκηνή και ανοίγοντας ευκαιρίες για την επέκτασή του σε νέες κατευθύνσεις.

Η προκείμενη μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία διαρθρώνεται και αναπτύσσεται ως εξής: Αρχικά, στο *πρώτο κεφάλαιο* της εργασίας θα καταπιαστούμε με τη φιλοσοφία της φύσης και την νέα αυτοκατανόηση του ανθρώπου. Ειδικότερα, στο *πρώτο υποκεφάλαιο* του πρώτου κεφαλαίου θα διερευνηθεί αρχικά ο τρόπος με τον οποίο ο Böhme ορίζει την έννοια της φιλοσοφίας της φύσης. Υπάρχει κάποια σχέση του ορισμού της φιλοσοφίας της φύσης με τον ορισμό της έννοιας της φύσης; Πώς οριζόταν η έννοια της φύσης στην ιστορία της δυτικής σκέψης, και για ποιους λόγους θεωρεί ο Böhme αναγκαίο έναν νέο ορισμό της έννοιας αυτής; Ποιο είναι το περιεχόμενο του νέου αυτού ορισμού της φύσης και ποιος είναι ο ρόλος του σώματος σε αυτόν;

Με την κατανόηση ότι ένας νέος ορισμός της φύσης προϋποθέτει και έναν νέο ορισμό του σώματος, στο *δεύτερο υποκεφάλαιο* του πρώτου κεφαλαίου θα ερευνήσουμε τον τρόπο με τον οποίο ο Böhme ορίζει το σώμα. Ειδικότερα, θα διερευνηθούν οι διάφορες έννοιες της σωματικότητας, τις οποίες ο Böhme εξετάζει και ο τρόπος με τον οποίο τις κρίνει; Ποια είναι αυτή που εν τέλει επιλέγει και ποια είναι η λειτουργία της;

Εν συνεχεία, στο *δεύτερο κεφάλαιο* θα ασχοληθούμε με την οικολογική αισθητική της φύσης και με την έννοια της ατμόσφαιρας. Συγκεκριμένα, στο *πρώτο υποκεφάλαιο* του δεύτερου κεφαλαίου θα διερευνηθεί η προσπάθεια του Böhme να χρησιμοποιήσει τη νέα αυτή σωματοκεντρική κατανόηση του ανθρώπου ως θεμέλιο μιας νέας φυσιοκεντρικής φιλοσοφίας της φύσης. Θα ερευνήσουμε ειδικότερα τον ρόλο της αισθητικής σε αυτή τη νέα φιλοσοφία της φύσης. Γιατί ονομάζει ο Böhme την αισθητική αυτή οικολογική και ποια είναι η σχέση της νέας αυτής αισθητικής με την παραδοσιακή; Ποιος είναι ο ρόλος του φαινομένου των ατμοσφαιρών σε αυτή τη νέα αισθητική;

Στο *δεύτερο υποκεφάλαιο* του δεύτερου κεφαλαίου θα καταπιαστούμε με την έννοια της ατμόσφαιρας στον Böhme. Ειδικότερα θα ερευνήσουμε τους τρόπους με τους οποίους έχει χρησιμοποιηθεί αυτή η έννοια και τα χαρακτηριστικά της. Ποιος είναι ο ρόλος της έννοιας αυτής στον επιστημονικό αλλά και στον καθημερινό λόγο; Πότε χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά στο πλαίσιο της αισθητικής και για ποιο λόγο;

Στο τρίτο υποκεφάλαιο θα διερευνηθεί η προέλευση της έννοιας της ατμόσφαιρας στον Böhme, πηγαίνοντας στους διανοητές που ενέπνευσαν τον Böhme να την χρησιμοποιήσει. Επιπλέον, μέσα από την αρχαιολογία αυτή της έννοιας της ατμόσφαιρας, θα γίνει και η διερεύνηση των συνεπειών της αισθητικής των ατμοσφαιρών πέρα από την αισθητική της φύσης και στην αισθητική γενικότερα. Ποιες είναι αυτές οι συνέπειες και είναι πράγματι επαναστατικές για τον τομέα της αισθητικής;

Στα Συμπεράσματα και προοπτική, εκτιμάται θετικά η δημιουργία της οικολογικής αισθητικής από τον Böhme αλλά και εντοπίζεται ένα κενό στο έργο του, συγκεκριμένα η έλλειψη ηθικής θεωρίας. Ακολούθως, δίνεται μια σύνοψη της ηθικής θεωρίας του Früchtl και εν τέλει προτείνεται ο συνδυασμός της αισθητικής θεωρίας του Böhme με την ηθική θεωρία του Früchtl, για τη δημιουργία μιας ολοκληρωμένης νέας φιλοσοφίας της φύσης.

1. Η φιλοσοφία της φύσης και η νέα αυτοκατανόηση του ανθρώπου

1.1 Η φιλοσοφίας της φύσης - Η έννοια της φύσης

Η απαίτηση για έναν ορισμό, ο οποίος να καθορίζει το νόημα ενός όρου, είναι μια παραδοσιακή απαίτηση της φιλοσοφίας. Κατά κανόνα, ωστόσο, αυτή η απαίτηση δύσκολα μπορεί να ικανοποιηθεί και υπάρχουν καλοί λόγοι για να μην ικανοποιηθεί, καθώς ένας ορισμός είναι μια παρέμβαση στην πολλαπλή ποικιλομορφία των πραγμάτων και των φαινομένων, τα οποία και περιορίζει μέσω αφαίρεσης παραβλέποντας πολλές φορές ουσιαστικές πτυχές τους που θεωρούνται επουσιώδεις για να ικανοποιηθεί η συνθήκη της σύντηξης ή της υπαγωγής στο γενικό που είναι ο ορισμός.

Η φιλοσοφία της φύσης ορίζεται από τον Gernot Böhme με τη χρήση μιας συγκεκριμένης ερώτησης. Ειδικότερα, για τον Böhme η φιλοσοφία της φύσης είναι εκείνη η πνευματική προσπάθεια, η οποία αφοσιώνεται στην ερώτηση «Τί είναι φύση;».³⁵ Για τον Böhme η φιλοσοφία της φύσης ξεκινά εκεί όπου τίθεται η συγκεκριμένη ερώτηση³⁶, την οποία διακρίνει ως τη «βασική ερώτηση κάθε φιλοσοφίας της φύσης».³⁷

Η χρήση του συγκεκριμένου ερωτήματος βοηθά τον φιλόσοφο στην προσπάθεια του να δώσει τον ορισμό της φιλοσοφίας της φύσης, όμως την ίδια στιγμή υποδεικνύει και την ανάγκη της απάντησης του ερωτήματος αυτού, ως προϋπόθεση της άσκησης οποιασδήποτε φιλοσοφίας της φύσης.

Η απάντηση, όμως, στο ερώτημα του «Τί είναι φύση;» δεν είναι και τόσο απλή, όσο φαίνεται με την πρώτη ματιά, ειδικά σε μια εποχή που όλοι μιλούν για τη φύση, μια εποχή κατά την οποία η φύση είναι ίσως «το πιο πολυσυζητημένο, επικαλούμενο και θεματοποιημένο ον».³⁸

Η φύση είναι βεβαίως ο μεγαλύτερος τομέας της ανθρώπινης έρευνας, της φυσικής επιστήμης.³⁹ Παρ' όλα αυτά, η πανταχού παρουσία της φύσης στον λόγο και τη φαντασία δεν

---

³⁵ G. Böhme, *Natürlich Natur. Über Natur im Zeitalter ihrer technischen Reproduzierbarkeit*, σ. 35

³⁶ Πρβλ. *Ο.π.*, σ. 48

³⁷ *Ο.π.*, σ. 46

³⁸ G. Böhme, «Was ist Natur? Charaktere der Natur aus der Sicht der modernen Naturwissenschaft», *Chemie in unserer Zeit*, (Τόμος 24, Τεύχος 4, 1990), σ. 167

³⁹ Πρβλ. *Ο.π.*

περιορίζεται στην επιστήμη, καθώς η φύση είναι το πιο σημαντικό σύμβολο της διαφήμισης⁴⁰, με την εικόνα της φύσης να χρησιμοποιείται για να υποδηλώσει εμπιστοσύνη στην ποιότητα.⁴¹ Άλλωστε «η φυσική διατροφή, τα φυσικά καλλυντικά, οι φυσικές πρώτες ύλες για καθημερινά αντικείμενα και ρούχα είναι πάντα καλύτερες».⁴²

Η συγκεκριμένη αυτή προτίμηση για τη φύση έναντι σε ό,τι είναι φτιαγμένο εκφράζεται από τις αποφάσεις της καθημερινής ζωής έως και την πολιτική ιδεολογία.⁴³ Σύμφωνα με τον Böhme, μεταξύ μιας βουτιάς στη θάλασσα και μιας βουτιάς στην πισίνα, η επιλογή θα ήταν προφανής, «με την προϋπόθεση βέβαια να μην κολυμπούν στη θάλασσα καρχαρίες, δηλητηριώδεις μέδουσες και πλαστικές σακούλες».⁴⁴

Η προϋπόθεση δηλαδή για να κάνει κάποιος τη φυσική επιλογή είναι το να είναι η φύση ασφαλής και καθαρή⁴⁵, καθώς όταν κάποιος επιλέγει φυσικά προϊόντα, δεν είναι διατεθειμένος να δεχτεί δυσμενείς συνέπειες.⁴⁶ Το ερώτημα, όμως, πιο καίριο από ποτέ, παραμένει: «Τι είναι όμως στην πραγματικότητα η φύση και τι είναι φυσικό;».⁴⁷

Ο Böhme εξηγεί πως η έννοια της φύσης έχει διπλή σημασία τόσο στην καθημερινή γλώσσα όσο και στη φιλοσοφική ορολογία.⁴⁸ Με την μία της σημασία, η έννοια της φύσης αναφέρεται στην ουσία ενός όντος, καταδεικνύει αυτό που κάνει το εν λόγω ον αυτό που είναι.⁴⁹ Από την άλλη πλευρά, η έννοια της φύσης με την άλλη της σημασία αναφέρεται σε εκείνη τη σφαίρα της ύπαρξης, η οποία «είναι εκεί από μόνη της, δεν είναι φτιαγμένη από ανθρώπους».⁵⁰

Αντίστοιχα, όσον αφορά τα ανθρώπινα όντα, μπορεί κανείς να μιλήσει για τη φύση με αυτή τη διπλή σημασία. Ειδικότερα, όταν γίνεται λόγος περί της φύσης του ανθρώπου, μπορεί να αναφέρεται κανείς στην ουσία του, σε αυτό δηλαδή που τον κάνει άνθρωπο.⁵¹

---

⁴⁰ Πρβλ. Ο.π.

⁴¹ Πρβλ. Ο.π.

⁴² Ο.π., σ. 167

⁴³ Πρβλ. G. Böhme, *Natürlich Natur. Über Natur im Zeitalter ihrer technischen Reproduzierbarkeit*, σ. 9

⁴⁴ Ο.π.

⁴⁵ Πρβλ. Ο.π.

⁴⁶ Πρβλ. Ο.π.

⁴⁷ Ο.π.

⁴⁸ Πρβλ. G. Böhme, «On Human Nature», στο A. Grunwald, M. Gutmann, E. M. Neumann-Held (Eds.), *On Human Nature: Anthropological, Biological, and Philosophic*, Βερολίνο: Springer, 2002, σ. 3

⁴⁹ Πρβλ. Ο.π.

⁵⁰ Ο.π.

⁵¹ Πρβλ. Ο.π.

Ειδάλλως, μπορεί κανείς να χρησιμοποιήσει την έννοια της φύσης του ανθρώπου με σκοπό να αναφερθεί στο γεγονός ότι, λόγω «της σωματικότητας του, αυτός είναι μέρος της σφαίρας της ύπαρξης στην οποία ανήκουν επίσης τα ζώα, τα φυτά και τα βουνά».⁵² Κατά συνέπεια, σύμφωνα με τη δεύτερη σημασία της, η φύση είναι αυτό που υπάρχει από μόνο του, εκείνο το ον που σχηματίζει το αξιόπιστο υπόβαθρο για την επίγεια ύπαρξή μας.⁵³

Προκειμένου να γίνει καλύτερα κατανοητή η συγκεκριμένη έννοια της φύσης, ο Βöhme θεωρεί πως θα πρέπει να γίνει μία επισκόπηση της ιστορίας της, μέσα από μερικούς κύριους σταθμούς της. Το βασικό συμπέρασμα της συγκεκριμένης επισκόπησης μάλιστα, θα φανερώσει πως η αντίληψή μας για τη φύση έχει αποκτήσει τον ορισμό της ουσιαστικά μέσω της αντίθεσης με τα ανθρώπινα.⁵⁴

Συγκεκριμένα, η έννοια της φύσης γινόταν ήδη κατανοητή από την εποχή των Σοφιστών, μέσω αντιθέσεων.⁵⁵ Πριν από τους Σοφιστές, βέβαια, ο όρος φύση ως φιλοσοφικός όρος χρησιμοποιήθηκε από τους Προσωκρατικούς, αλλά ως προσδιορισμός της ύπαρξης στο σύνολό της.⁵⁶

Στην εποχή του Σωκράτη, και ειδικότερα με τους Σοφιστές, αναδύθηκε μια έννοια της φύσης που αναπτύχθηκε μέσα από την αντίθεσή της σε οτιδήποτε είναι φτιαγμένο από το ανθρώπινο ον⁵⁷, δηλαδή σε αντίθεση προς τον νόμο, την τέχνη, και τον πολιτισμό.⁵⁸

Ως αποτέλεσμα, η έννοια της φύσης περιορίστηκε πλέον σε έναν προσδιορισμό για μόνο ένα συγκεκριμένο μέρος της ύπαρξης⁵⁹ και η φύση έγινε κατανοητή ως «αυτό που υπάρχει από μόνο του, αυτό που για εμάς τους ανθρώπους είναι δοσμένο»⁶⁰, ως «κάτι εξωτερικό ως προς την εσωτερική περιοχή της ανθρώπινης αυτοκατανόησης και της ανθρώπινης εμπειρίας».⁶¹

---

⁵² Ο.π.

⁵³ Πρβλ. G. Böhme, *Natürlich Natur. Über Natur im Zeitalter ihrer technischen Reproduzierbarkeit*, σ. 11

⁵⁴ Πρβλ. Ο.π., σ. 11

⁵⁵ Πρβλ. G. Böhme, «The Concept of Body as the Nature We Ourselves Are», *The Journal of Speculative Philosophy*, (Τόμος 24, Τεύχος 3, 2010), σ. 230

⁵⁶ Πρβλ. Ο.π.

⁵⁷ Πρβλ. G. Böhme, «On Human Nature», σ.3

⁵⁸ Πρβλ. G. Böhme, «The Concept of Body as the Nature We Ourselves Are», σ. 230

⁵⁹ Πρβλ. G. Böhme, «On Human Nature», σ.3

⁶⁰ G. Böhme, «The Concept of Body as the Nature We Ourselves Are», σ. 230

⁶¹ G. Böhme, *Natürlich Natur. Über Natur im Zeitalter ihrer technischen Reproduzierbarkeit*, σ. 11

Όσον αφορά την αντίθεση προς τον νόμο, ή αλλιώς την διάκριση μεταξύ φύσης και σύμβασης, αυτή ανάγεται στους Σοφιστές και πιστοποιείται καλύτερα από τον Σοφιστή Αντιφώντα.⁶² Ειδικότερα, ο Αντιφώντας φέρνει σε αντίθεση τη φύση και τον νόμο, διακρίνοντας τους νόμους της πόλης από τις επιταγές της φύσης, χαρακτηρίζοντας τις επιταγές του νόμου ως αυθαίρετες και συμφωνημένες, ενώ χαρακτηρίζει τις επιταγές της φύσης ως αναγκαίες⁶³, ισχυριζόμενος μάλιστα πως «οι περισσότερες διατάξεις περί του δικαίου... αντιστρατεύονται τη φύση».⁶⁴

Σύμφωνα με τον Böhme, η αντίθεση και η αλληλεπίδραση μεταξύ των δύο πόλων φύσης και νόμου, ή αλλιώς μεταξύ φύσης και σύμβασης, έχει επίσης καθορίσει «την ορολογία για την κατανόηση πολλών άλλων ανθρώπινων περιοχών εκτός της σφαίρας του δικαίου και των κοινωνικών θεσμών, όπως για παράδειγμα την κατανόηση της γλώσσας και τη σχέση μεταξύ των φύλων».⁶⁵

Όσον αφορά τη δεύτερη αντίθεση που διαμόρφωσε την αντίληψή μας για τη φύση, την διάκριση δηλαδή της φύσης από την τέχνη, αυτή ανάγεται στο έργο του Αριστοτέλη.⁶⁶ Ο Αριστοτέλης διακρίνει μεταξύ φυσικών και τεχνητών όντων, ισχυριζόμενος πως τα φυσικά όντα έχουν την αρχή της κίνησης τους και μεταβολής τους μέσα τους⁶⁷, ενώ τα τεχνητά όντα έχουν την αρχή της κίνησης τους και μεταβολής τους στον άνθρωπο.⁶⁸

Αυτό σημαίνει για τον Böhme ότι αφενός τα φυσικά όντα αναπτύσσονται, ξεδιπλώνονται και αναπαράγονται υπό τη δική τους δύναμη, σε μια κατεύθυνση που καθορίζεται από τους δικούς τους κανόνες.⁶⁹ Τα τεχνητά όντα αφετέρου λαμβάνουν τη μορφή τους από τους ανθρώπους και παραμένουν εξαρτημένα από αυτούς για να αναπαραχθούν.⁷⁰

Η σύλληψη της φύσης, την οποία ο Αριστοτέλης αρθρώνει με αυτή τη διάκριση μεταξύ φύσης και τέχνης, καταδεικνύει τη φύση ως κάτι το δεδομένο. Η φύση είναι «αυτό που υπάρχει

---

⁶² Πρβλ. *Ο.π.*

⁶³ Πρβλ. *Ο.π.*, σ. 12

⁶⁴ H. Diels, W. Kranz, *Οι προσωκρατικοί*, Τόμος Β', Αθήνα: Εκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα, σ. 654

⁶⁵ G. Böhme, *Natürlich Natur. Über Natur im Zeitalter ihrer technischen Reproduzierbarkeit*, σ. 12

⁶⁶ Πρβλ. *Ο.π.*

⁶⁷ Πρβλ. *Ο.π.*, σ. 13

⁶⁸ Πρβλ. G. Böhme, «The Concept of Body as the Nature We Ourselves Are», σ. 230

⁶⁹ Πρβλ. G. Böhme, *Natürlich Natur. Über Natur im Zeitalter ihrer technischen Reproduzierbarkeit*, σ. 13

⁷⁰ Πρβλ. *Ο.π.*

από μόνο του – σε αντίθεση με αυτό που φτιάχνουμε. Η φύση είναι αυτό που είναι αξιόπιστο: παράγει τον εαυτό της, αναγεννάται». ⁷¹

Η τρίτη σημαντική αντίθεση που διαμόρφωσε την αντίληψή μας για τη φύση, είναι η διάκριση μεταξύ της φύσης και του πολιτισμού ή αλλιώς της φύσης και της κουλτούρας, διάκριση που μπορεί να αναχθεί στο έργο του Ρουσσώ, αν και φυσικά υπάρχουν πρόδρομοί της που ανάγονται, εν τέλει, στον Πλάτωνα. ⁷²

Αυτό που είναι καθοριστικό για τον Ρουσσώ και για τον 18^ο αιώνα είναι ότι ο άνθρωπος αντιλαμβάνεται την ανθρώπινη ιστορία, ως την ιστορία της εξέλιξής του από μια κατάσταση της φύσης σε μια κατάσταση πολιτισμού, την οποία αντίληψη εκφράζει και η προτροπή του Ρουσσώ για επιστροφή στη φύση. ⁷³

Σύμφωνα με τον Böhme, η αντίθεση αυτή φύσης και πολιτισμού, σε συνδυασμό με τους περιορισμούς και τη βλάβη που προκλήθηκε από τη διαδικασία της εξέλιξης προς την κατάσταση του πολιτισμού, καθιέρωσε την αντίληψη για τη φύση ως κάτι το πρωτότυπο, το απλό, το αθώο, το ελεύθερο. ⁷⁴

Αυτή η αντίληψη καθόρισε με τη σειρά της και την ανθρωπολογική αντίληψη για τους λαούς με τους οποίους θα έρχονταν σε επαφή οι εξερευνητές κατά τη διάρκεια ταξιδιών τους. ⁷⁵ Οι λαοί αυτοί θα γίνονταν κατανοητοί ως οι πρωτόγονοι, οι καλοί άγριοι, που «αναπόφευκτα αντιμετώπισαν την πρόοδο προς τον ευρωπαϊκό πολιτισμό, αλλά που, ακριβώς λόγω της παιδικότητάς τους, είχαν διατηρήσει ορισμένες ανθρώπινες ιδιότητες». ⁷⁶

Η τελευταία διάκριση, που είναι χαρακτηριστική της αντίληψής μας για τη φύση, είναι η διάκριση μεταξύ έξω και μέσα, η οποία εμφανίζεται ως διάκριση μεταξύ εξωτερικής φύσης και εσωτερικής φύσης, δηλαδή φύσης και ψυχής, και η οποία παρουσιάζεται ιδιαίτερα στην περίπτωση των σύγχρονων στοχαστών όπως ο Ντεκάρτ, ο Καντ και ο Χέγκελ. ⁷⁷

---

⁷¹ Ο.π.

⁷² Πρβλ. Ο.π., σ. 14

⁷³ Πρβλ. Ο.π.

⁷⁴ Πρβλ. Ο.π.

⁷⁵ Πρβλ. Ο.π.

⁷⁶ Ο.π.

⁷⁷ Πρβλ. Ο.π.

Η συγκεκριμένη αντίληψη οδηγεί σε έναν περιορισμό της έννοιας της φύσης, σύμφωνα με την οποία η φύση είναι μόνο το σύνολο των αντικειμένων των αισθήσεων,⁷⁸ με αποτέλεσμα, για τον Καντ «η επιστήμη είναι δυνατή μόνο για την εξωτερική φύση και έτσι η εσωτερική φύση συρρικνώνεται σε ασήμαντη εμπειρική αυτογνωσία ή συνείδηση της ελευθερίας».⁷⁹

Αυτό που είναι σημαντικό για τον Böhme σε αυτή την αντίληψη της φύσης ως εξωτερικού πεδίου είναι ότι «η φύση νοείται αφενός ως το ξένο, το μη εγώ, αλλά αφετέρου επίσης ως το περικλείον, το περιεκτικό, μέσα στο οποίο κάθε εμπειρική ύπαρξη έχει τη θέση της. Από αυτή την άποψη, η έννοια της φύσης ως το πεδίο του έξω κληρονομεί, επίσης, την ιδέα της φύσης ως μητρικού υποστηρικτικού εδάφους».⁸⁰

Έχοντας κάνει την ιστορική αυτή επισκόπηση της έννοιας της φύσης, αποκαλύπτεται το γεγονός πως από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα, η αυτοερμηνεία του ανθρώπου διατυπώνεται μέσα από την αντίθεση μεταξύ φύσης και νόμου, φύσης και τεχνολογίας, και αργότερα μεταξύ φύσης και πολιτισμού⁸¹ και εξωτερικής και εσωτερικής φύσης. Την ίδια στιγμή όμως, λόγω αυτών των αντιθέσεων προέκυψε ένταση ανάμεσα στο τι είναι φύση στον άνθρωπο και τι δεν είναι φύση, με αποτέλεσμα η θέση πλέον των ανθρώπων στο σύνολο της ύπαρξης να γίνεται αβέβαιη, και με την αβεβαιότητα αυτή να εξελίσσεται στην «κεντρική πρόκληση της ανθρώπινης αυτοκατανόησης».⁸² Στην παράδοση της δυτικής φιλοσοφίας, αυτό που είναι φύση στον άνθρωπο έρχεται σε αντίθεση με την κοινωνικότητα, τη γλώσσα, τη λογική και την ανθρώπινη ψυχή, με την ευρύτερη έννοια του όρου.⁸³

Συγκεκριμένα, για τον Αριστοτέλη ο άνθρωπος είναι το ον εκείνο που έχει γλώσσα και λογική, ένα πολιτικό ζώο, ενώ για τον Ντεκάρτ το ανθρώπινο ον αποτελείται από τη *res extensa* και τη *res cogitans*.⁸⁴ Στο έργο του ο Καντ, τροποποιεί τον αρχικό αριστοτελικό ορισμό του ανθρώπου, χαρακτηρίζοντάς τον ως ένα ζώο που μπορεί να γίνει λογικό, καταδεικνύοντας με τον

---

⁷⁸ Πρβλ. *Ο.π.*, σ. 15

⁷⁹ *Ο.π.*

⁸⁰ *Ο.π.*

⁸¹ Πρβλ. G. Böhme, «On Human Nature», σ. 4

⁸² *Ο.π.*

⁸³ Πρβλ. *Ο.π.*

⁸⁴ Πρβλ. *Ο.π.*

τρόπο αυτό πως τα ανθρώπινα όντα ως κοινωνικά, λογικά και ηθικά όντα, είναι αντικείμενα αυτοδημιουργίας.⁸⁵

Σύμφωνα με τον Böhme, η ένταση αυτή ανάμεσα στο τι είναι φύση στον άνθρωπο και τι δεν είναι φύση και, επομένως, μπορεί να διαμορφωθεί, οδήγησε σε δύο διαφορετικά προγράμματα αντιμετώπισής της. Το πρώτο αυτό πρόγραμμα ο Böhme το ορίζει ως αυτό της χειραφέτησης από τη φύση, σύμφωνα με το οποίο «τα ανθρώπινα όντα μπορούν να κατανοήσουν την αυτοδημιουργία τους ως το ξεπέραςμα της φύσης στον εαυτό τους: γίνονται αυτό που πραγματικά είναι και πρέπει να είναι, δηλαδή λογικά όντα, με το να χειραφετηθούν από τη φύση».⁸⁶ Η πρόοδος που σημειώθηκε ιστορικά στο πρόγραμμα της χειραφέτησης από τη φύση οδήγησε σε μεγάλη πολιτική, τεχνολογική και εκπαιδευτική επιτυχία⁸⁷, την ίδια όμως στιγμή οδήγησε και στη διάσπαση μεταξύ φύσης και πολιτισμού, σώματος και ψυχής.⁸⁸ Ακολουθώντας, το δεύτερο πρόγραμμα αντιμετώπισης της έντασης ανάμεσα στο τι είναι φύση στον άνθρωπο και τι δεν είναι, το οποίο ο Böhme το ορίζει ως αυτό της συμφιλίωσης με τη φύση, αντιτάχθηκε σε αυτό της χειραφέτησης και της αλλοτρίωσης που αυτό προκάλεσε, και επιχείρησε τη συμφιλίωση των δύο μερών.⁸⁹

Τα δύο αυτά προγράμματα αντιμετώπισης της έντασης ανάμεσα στο τι είναι φύση στον άνθρωπο και τι δεν είναι φύση, δεν αφορούσαν την αλλαγή της ανθρώπινης φύσης, αλλά αφορούσαν τον πολιτισμικό, ηθικό, παιδαγωγικό και πολιτικό σχηματισμό της.⁹⁰ Ως εκ τούτου, η φύση ως ένας πόλος της ανθρώπινης αυτοκατανόησης διατηρείτο πάντα σταθερή, η φύση εθεωρείτο ως κάτι το δεδομένο, κάτι στο οποίο μπορούσε κανείς να βασιστεί.⁹¹

Στη σημερινή εποχή, ωστόσο, το εγχείρημα της ανθρώπινης αυτοδημιουργίας περιλαμβάνει πλέον και αυτό που είναι η φύση στον άνθρωπο⁹², καθώς αυτή αμφισβητείται από νέες τεχνολογίες που στοχεύουν να τοποθετήσουν ό,τι είναι φύση στον άνθρωπο στη σφαίρα του προαιρετικού.⁹³ Για παράδειγμα, η γενετική μηχανική απειλεί μακροπρόθεσμα να έχει την

---

⁸⁵ Πρβλ. *Ο.π.*

⁸⁶ *Ο.π.*

⁸⁷ Πρβλ. *Ο.π.*, σ. 5

⁸⁸ Πρβλ. *Ο.π.*, σ. 4

⁸⁹ Πρβλ. *Ο.π.*, σ. 5

⁹⁰ Πρβλ. *Ο.π.*

⁹¹ Πρβλ. *Ο.π.*

⁹² Πρβλ. *Ο.π.*, σ. 6

⁹³ Πρβλ. *Ο.π.*, σ. 7

δυνατότητα για διόρθωση και ακόμη και κατασκευή του γενετικού κώδικα, με πιθανό αποτέλεσμα τη διάλυση του ανθρώπινου είδους όπως το γνωρίζουμε.⁹⁴ Σύμφωνα με τον Böhme, αυτό σημαίνει ότι πλέον αμφισβητείται ολόκληρο το πλαίσιο που υποστήριζε την αυτοκατανόηση του ανθρώπου μέχρι τώρα.⁹⁵ Η απλή αναφορά στο γεγονός ότι η φύση είναι ένας θεμελιώδης τόπος δεν επαρκεί πλέον, αφού η έννοια της φύσης, που υπονοείται εδώ, έχει καταστεί απαρχαιωμένη από την τεχνολογική ανάπτυξη.⁹⁶

Επομένως, μπροστά στην απειλή αυτή της τεχνολογικής αλλοίωσης προκύπτει το ερώτημα του «αν είναι δυνατόν να ερμηνευθεί η έννοια της ανθρώπινης φύσης με τέτοιο τρόπο ώστε να επιτρέπει να σταθούμε σταθερά ενάντια στην προοδευτική τεχνικοποίηση του ανθρώπινου όντος».⁹⁷ Η απάντηση που δίνει σε αυτό το ερώτημα ο Böhme είναι, πως η έννοια της ανθρώπινης φύσης δεν μπορεί πλέον να ορίζεται σε αντίθεση προς το ζώο ή τον θεό⁹⁸, όπως αυτή εκφράζεται στην κλασική διατύπωση του Αριστοτέλη, ότι ο άνθρωπος που δεν μπορεί να είναι πολιτικό ζώο είναι είτε θηρίο είτε θεός.⁹⁹ Τουναντίον, ο άνθρωπος θα πρέπει πλέον να ορίζεται σε αντίθεση προς τη μηχανή.¹⁰⁰

Ειδικότερα, όπως έγινε κατανοητό από την ιστορική αναδρομή παραπάνω, η φύση παραδοσιακά εθεωρείτο ως αυτό που δεν είμαστε εμείς οι ίδιοι και, κατά συνέπεια, το ανθρώπινο σώμα ως μέρος της φύσης έχει θεωρηθεί ως κάτι εξωτερικό προς τον άνθρωπο¹⁰¹, κάτι το οποίο δίνεται στον άνθρωπο.¹⁰² Ως αποτέλεσμα, ο σύγχρονος άνθρωπος να συμπεριφέρεται προς το σώμα του όπως και προς την εξωτερική φύση, δηλαδή αντικειμενοποιητικά, εκμεταλλευτικά και καταστροφικά.¹⁰³

Πλέον όμως γίνεται κατανοητό πως δεν υπάρχει η πολυτέλεια να συνεχίσει το σώμα να θεωρείται και να αντιμετωπίζεται ως μέρος της εξωτερικής φύσης, ως *res extensa*, ένα σώμα-αντικείμενο, το οποίο είναι απομονωμένο από το αυτόνομο υποκείμενο, την εσωτερική φύση.

---

⁹⁴ Πρβλ. *Ο.π.*

⁹⁵ Πρβλ. *Ο.π.*, σ. 6

⁹⁶ Πρβλ. *Ο.π.*, σ. 11

⁹⁷ *Ο.π.*

⁹⁸ Πρβλ. *Ο.π.*, σ. 13

⁹⁹ Πρβλ. Β. Μοσκόβης, *Αριστοτέλους Πολιτικά (α' -δ')*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 1989, σ. 75

¹⁰⁰ Πρβλ. *Ο.π.*, σ. 13

¹⁰¹ Πρβλ. G. Böhme, *Natürlich Natur. Über Natur im Zeitalter ihrer technischen Reproduzierbarkeit*, σ. 80

¹⁰² Πρβλ. *Ο.π.*, σ. 79

¹⁰³ Πρβλ. *Ο.π.*, σ. 78

Ειδάλλως το σώμα θα τεθεί υπό την πρωτοφανή απειλή της διάλυσής του, λόγω των τεχνολογικών δυνατοτήτων και των μετατροπών, που αυτές θα μπορούν να επιφέρουν στο σώμα. Τουναντίον, το σώμα πρέπει να γίνει κατανοητό ως η φύση που είναι ο άνθρωπος και όχι ως εξωτερική φύση.

Αν είναι το σώμα να γίνει κατανοητό ως η φύση που είναι ο ίδιος ο άνθρωπος, είναι αναγκαία μία τροποποίηση στην παραδοσιακή έννοια της φύσης, καθώς με βάση αυτήν, η έννοια της φύσης ως εξωτερικής και της φύσης ως ζωντανού σώματος φαίνεται να έρχονται σε αντίθεση μεταξύ τους.¹⁰⁴ Μία νέα θεώρηση και αντίληψη της φύσης θα κατανοεί πως ο άνθρωπος δεν είναι αναγκασμένος να βρίσκεται στο σώμα του σαν να βρίσκεται σε ένα περίβλημα, το οποίο το ξέρει από μέσα ενώ οι άλλοι το βλέπουν μόνο από έξω, αλλά ότι ο άνθρωπος ως ζωντανό σώμα (Leib) είναι η ίδια η φύση.¹⁰⁵

Μία τέτοια νέα αντίληψη της φύσης προϋποθέτει για τον Böhme δύο τροποποιήσεις της βασικής ερώτησης της φιλοσοφίας της φύσης, του «Τί είναι φύση;». Πρώτον η ερώτηση αυτή πρέπει να εστιάσει στη σύνδεση με την ανθρώπινη ζωή, δηλαδή η φύση πρέπει να γίνει κατανοητή στο μέτρο που βιώνεται.¹⁰⁶ Σε αυτό το σημείο το ανθρώπινο σώμα παίζει έναν παραδειγματικό ρόλο¹⁰⁷, καθώς ο άνθρωπος βιώνει τη φύση στο σώμα του, αφού το σώμα του είναι φύση, η δική του φύση, η φύση που είναι ο ίδιος.

Συνεπώς, η φιλοσοφία του σώματος, η οποία είναι ένα καλά καθιερωμένο φιλοσοφικό πεδίο, μπορεί να έχει έναν πρωταγωνιστικό ρόλο σε μία σύγχρονη φιλοσοφία της φύσης, αν και έχει έναν περιθωριακό ρόλο στη σημερινή φιλοσοφία.¹⁰⁸

Η σχέση όμως του ανθρώπου με το σώμα του δεν μπορεί να καθοριστεί επαρκώς με θεωρητικό τρόπο, καθώς στο ανθρώπινο σώμα η σχέση με τη φύση γίνεται σχέση του ανθρώπου με το σώμα του.¹⁰⁹ Συνεπώς, ο άνθρωπος χρειάζεται να ορίσει τη σχέση με το σώμα του και με έναν πρακτικό τρόπο.¹¹⁰ Διαφορετικά η φύση θα συνεχίσει να γίνεται κατανοητή ως το σύνολο των πραγμάτων που παρουσιάζονται στις εξωτερικές αισθήσεις.¹¹¹

---

¹⁰⁴ Πρβλ. *Ο.π.*, σ. 80 κ.ε.

¹⁰⁵ Πρβλ. *Ο.π.*, σ. 81

¹⁰⁶ Πρβλ. *Ο.π.*, σ. 46

¹⁰⁷ Πρβλ. *Ο.π.*, σ. 52

¹⁰⁸ Πρβλ. *Ο.π.*, σ. 77

¹⁰⁹ Πρβλ. *Ο.π.*, σ. 53

¹¹⁰ Πρβλ. *Ο.π.*

¹¹¹ Πρβλ. *Ο.π.*, σ. 46

Το συγκεκριμένο συμπέρασμα καταδεικνύει και τη δεύτερη τροποποίηση που θέλει να δει ο Böhme στη θεμελιώδη ερώτηση της φιλοσοφίας της φύσης, η οποία είναι πως αυτή δεν πρέπει να ρωτά για τη φύση ως το αντικείμενο της, αλλά για την πρακτική σχέση του ανθρώπου με τη φύση, ώστε να μην καταλήξει ως μία απλά επιστημολογική ερώτηση.¹¹²

Επομένως, για τον Böhme το θεμελιώδες πρόβλημα της σύγχρονης φιλοσοφίας της φύσης, είναι το ζήτημα του αν ανήκει ο άνθρωπος στη φύση.¹¹³ Στην νέα αυτή φιλοσοφία της φύσης ο άνθρωπος πρέπει να καθορίσει τη σχέση του με τη φύση, στο μέτρο που είναι ο ίδιος φύση.¹¹⁴

Ακολούθως, ο Böhme ισχυρίζεται πως η νέα αυτοκατανόηση του ανθρώπινου όντος, «δεν μπορεί απλώς να υποθέσει ότι η φύση είναι μια δεδομένη κατάσταση, αλλά πρέπει να ενσωματώσει συνειδητά τη φυσικότητα στη δική της αυτοπροβολή».¹¹⁵

Πιο συγκεκριμένα, θα ήταν επιθυμητό για τον Böhme να διαμορφωθεί μια έννοια του σώματος που να μην παραμένει εντός του γνωστικού, αλλά να ενσωματώνει τη σχέση με τον εαυτό στην έννοια του ίδιου του σώματος¹¹⁶, ώστε αναγνωρίζοντας το σώμα ως μέρος του εαυτού, να καταφέρει να το προστατέψει από την πλήρη αντικειμενοποίησή του και την πιθανή τεχνολογική του διάλυση.

Συνεπώς, αυτό που απαιτείται για τον Böhme είναι ένας ορισμός του σώματος που να υποδεικνύει έναν τρόπο σωματικής ύπαρξης, ο οποίος να έχει την προοπτική να αντιμετωπίσει την τεχνολογική απειλή. Ακολούθως, ο ορισμός αυτός θα πρέπει να μπορεί να επιτελεί μια γνωστική, λειτουργία και ταυτόχρονα και μια πρακτική¹¹⁷, η οποία να δείχνει προς την κατεύθυνση μιας ενσωμάτωσης της σχέσης με τον εαυτό στην έννοια του ίδιου του σώματος.

---

¹¹² Πρβλ. *Ο.π.*

¹¹³ Πρβλ. *Ο.π.*, σ. 49

¹¹⁴ Πρβλ. *Ο.π.*

¹¹⁵ G. Böhme, «On Human Nature», σ. 11

¹¹⁶ Πρβλ. G. Böhme, «The Concept of Body as the Nature We Ourselves Are», σ. 225

¹¹⁷ Πρβλ. *Ο.π.*, σ. 230

1.2 Η νέα αυτοκατανόηση του ανθρώπου - Η έννοια του σώματος

Ο Gernot Böhme κατανοεί την ανάγκη για μία έννοια του σώματος που να ενσωματώνει την σχέση με τον εαυτό στην έννοια του ίδιου του σώματος, ώστε το σώμα να γίνεται κατανοητό ως η φύση που είναι ο άνθρωπος και να μην αντιμετωπίζεται ως μέρος της εξωτερικής φύσης, ως ένα σώμα-αντικείμενο, το οποίο είναι απομονωμένο από το αυτόνομο υποκείμενο, την εσωτερική φύση.

Ωστόσο, ο Böhme παραδέχεται πως ακριβώς αυτός ο διχαστικός τρόπος αντιμετώπισης της ανθρώπινης ύπαρξης κυριαρχεί στους ανθρώπους της εποχής μας, οι οποίοι ως τα όψιμα προϊόντα του ευρωπαϊκού πολιτισμού, βρίσκονται σε μια κατάσταση στην οποία το «Εγώ» έχει προ πολλού διαφοροποιηθεί από το σώμα.¹¹⁸ Το «Εγώ» αντιμετωπίζει το σώμα ως «Άλλο», ως κάτι που δεν μπορεί να υποβληθεί εξ ολοκλήρου στην κυριαρχία του «Εγώ».¹¹⁹ Χαρακτηριστική αυτής της στάσης είναι και η καρτεσιανή έννοια του σώματος.

Σύμφωνα με τον Böhme, για τον Descartes το σώμα είναι *res extensa*, κάτι το οποίο σημαίνει πως το σώμα εκδηλώνεται πρωτίστως καταλαμβάνοντας χώρο και εκτοπίζοντας άλλα σώματα.¹²⁰ Αυτή η καρτεσιανή έννοια του σώματος κατέστησε δυνατή μια ριζική αντικειμενοποίηση του σώματος, και έχει νόημα μόνο στο βαθμό που τα ανθρώπινα σώματα αντικειμενοποιούνται με τον ίδιο τρόπο όπως και τα άλλα αντικείμενα που υποβάλλονται σε επιστημονικές μεθόδους.¹²¹

Είναι βεβαίως γεγονός το ότι, από την οπτική γωνία των άλλων αντικειμένων, τα ανθρώπινα όντα είναι επίσης απλώς αντικείμενα, δηλαδή υλικά σώματα.¹²² Ωστόσο, αυτή δεν είναι μία ολοκληρωμένη απάντηση, επειδή από τη στιγμή που ο άνθρωπος ζει το σώμα του, δεν μπορεί να αντιμετωπίζει το σώμα του απλώς ως ένα αντικείμενο, γιατί γεγονός είναι ότι ο άνθρωπος είναι επιπλέον και σώμα.¹²³ Όταν ο άνθρωπος βιώνει το σώμα του, δεν έχει να κάνει με την εμπειρία ενός πράγματος που είναι εξωτερικό από αυτόν, αλλά με εμπειρία του εαυτού του.¹²⁴

---

¹¹⁸ Πρβλ. G. Böhme, «*The Concept of Body as the Nature We Ourselves Are*», σ. 232

¹¹⁹ Πρβλ. Ό.π., σ. 233

¹²⁰ Πρβλ. Ό.π., σ. 225

¹²¹ Πρβλ. Ό.π.

¹²² Πρβλ. Ό.π.

¹²³ Πρβλ. Ό.π., σ. 226

¹²⁴ Πρβλ. Ό.π., σ. 232

Συνεπώς, σύμφωνα με τον Böhme όταν αναφερόμαστε στο σώμα, δεν αναφερόμαστε σε *res extensa*, ενώ επιπλέον το ανθρώπινο ον δεν συνίσταται από μία σύνθεση από *res cogitans* και *res extensa*, μόνο εκ των υστέρων εμφανίζεται με αυτόν τον τρόπο,¹²⁵ μετά από αναστοχαστική θεματοποίηση του εαυτού σε αντίστιξη προς το σώμα.

Τουναντίον, σύμφωνα με τον Böhme το ανθρώπινο ον βρίσκει τον εαυτό του στη δεδομενικότητά του, σε συναισθηματική συμμετοχή με το περιβάλλον του, η οποία είναι πρωτίστως μια σωματική αίσθηση.¹²⁶ Αυτή η αίσθηση αναφέρεται ταυτόχρονα στο πώς αισθάνεται κανείς σε μια συγκεκριμένη στιγμή και στο πως βρίσκει τον εαυτό του σε μια συγκεκριμένη κατάσταση.¹²⁷

Σε αυτή την αρχική δεδομενικότητά του, στην οποία βρίσκει ο άνθρωπος τον εαυτό του, υπάρχει η τάση προς τη διάσπαση υποκειμένου και αντικειμένου, η οποία και «ευθύνεται για το γεγονός ότι διαπιστώνουμε ότι βρισκόμαστε σε ένα σώμα που έχουμε και ότι διακρίνουμε τον εαυτό μας από αυτό το σώμα ως προς ένα εγώ ή έναν εαυτό που το έχει».¹²⁸ Αφενός, το σώμα που μπορεί να προσδιοριστεί αντικειμενικά από τη φυσική επιστήμη, και να χειραγωγηθεί τεχνικά, αφετέρου το αυτόνομο υποκείμενο, που αποτελεί το κέντρο δράσης και προβολής.¹²⁹

Ακολούθως, στην αναζήτηση μιας έννοιας του σώματος που να ενσωματώνει τη σχέση με τον εαυτό, ο Böhme στρέφεται στην έννοια του σώματος στον Husserl, τη λεγόμενη λειτουργική έννοια του σώματος.¹³⁰ Συγκεκριμένα, ο Husserl ασχολήθηκε με το σώμα στο βαθμό που βιώνεται ως το μέσο της αυτοκίνησης του ανθρώπου και, συνεπώς, έδωσε ιδιαίτερη προσοχή στις κιναισθητικές εμπειρίες και στην αλληλεπίδραση μεταξύ αντίληψης και κίνησης, όπως έκανε μεταγενέστερα και ο Merleau-Ponty.¹³¹

Εν τέλει, ο Böhme απευθύνεται στη φιλοσοφία του σώματος του Hermann Schmitz, την οποία και θεωρεί ως μία περαιτέρω επεξεργασία της ανακάλυψης του σωματικού αισθήματος από τον Husserl.¹³² Συγκεκριμένα, για τον Schmitz το σώμα είναι αυτό που δίνεται στο σωματικό

---

¹²⁵ Πρβλ. G. Böhme, «On Human Nature», σ. 11

¹²⁶ Πρβλ. *Ο.π.*

¹²⁷ Πρβλ. *Ο.π.*

¹²⁸ *Ο.π.*, σ. 12

¹²⁹ Πρβλ. *Ο.π.*

¹³⁰ Πρβλ. G. Böhme, «The Concept of Body as the Nature We Ourselves Are», σ. 227

¹³¹ Πρβλ. *Ο.π.*

¹³² Πρβλ. *Ο.π.*, σ. 228

αίσθημα, το οποίο είναι μία συναίσθηση του εαυτού, δηλαδή το σώμα εκδηλώνεται ως κάτι που συμβαίνει σε κάποιον.¹³³

Σε σύγκριση με τον επεκτατικό καρτεσιανό ορισμό του σώματος, και τον λειτουργικό ορισμό του σώματος του Husserl, ο Böhme αποκαλεί δεκτικό [Pathischen εν αντιθέσει προς τον Aktiven] τον ορισμό του σώματος του Schmitz, αφού για τον Schmitz το σώμα εκδηλώνεται ως κάτι που συμβαίνει σε κάποιον, μια συναίσθηση του εαυτού, ή και το ίδιο το χωρικά εκτεταμένο συναίσθημα: «το αισθητό χέρι μου δεν είναι τίποτα άλλο από το εκτεταμένο συναίσθημα στην περιοχή του χεριού μου».¹³⁴

Περαιτέρω, σύμφωνα με τον Böhme ο Hermann Schmitz διακρίνει τα σωματικά φαινόμενα από τα νοητικά, ορίζοντας τα πρώτα ως αυτά που έχουν μια απόλυτη τοποθεσία, ενώ τα δεύτερα ως αυτά που δεν έχουν τοποθεσία.¹³⁵ Με αυτό τον ορισμό ο Schmitz εννοεί πως στο σωματικό αίσθημα δίνεται ένα απόλυτο «εδώ», το οποίο παρουσιάζεται στο σωματικό αίσθημα του «εδώ-είμαι-εγώ», το οποίο ονομάζει ο Schmitz και πρωτόγονο παρόν.¹³⁶

Στο απόλυτο εδώ της σωματικής αίσθησης θεμελιώνεται το γεγονός πως ο άνθρωπος ως σώμα υπάρχει σε μια δεδομένη στιγμή, σε ένα δεδομένο μέρος.¹³⁷ Επομένως, ο όρος απόλυτο στον ορισμό της σωματικότητας του Schmitz περιέχει πλήρως την ουσία του σωματικού ως συναίσθησης του εαυτού.¹³⁸

Έχοντας αναλύσει τους ορισμούς του σώματος των Descartes, Husserl και Schmitz, ο Böhme συμπεραίνει πως η λειτουργία του ορισμού που δίνουν και οι τρεις εξακολουθεί να είναι απλώς γνωστική,¹³⁹ δηλαδή η σχέση του ανθρώπου με το σώμα του προσπαθεί να καθοριστεί με θεωρητικό τρόπο, και ως αποτέλεσμα ο ορισμός του σώματος, και κατ' επέκταση της φύσης, καταλήγει να είναι μία απλά επιστημολογική ερώτηση.

Τουναντίον, ο Böhme αναζητά έναν ορισμό του σώματος που να μπορεί να επιτελεί μια γνωστική λειτουργία και ταυτόχρονα και μια πρακτική¹⁴⁰, η οποία να δείχνει προς την κατεύθυνση

---

¹³³ Πρβλ. Ό.π.

¹³⁴ Ό.π.

¹³⁵ Πρβλ. Ό.π., σ. 227

¹³⁶ Πρβλ. Ό.π., σ. 228

¹³⁷ Πρβλ. Ό.π., σ. 229

¹³⁸ Πρβλ. Ό.π.

¹³⁹ Πρβλ. Ό.π., σ. 230

¹⁴⁰ Πρβλ. Ό.π.

μιας ενσωμάτωσης της σχέσης με τον εαυτό στην έννοια του ίδιου του σώματος. Η πρακτική αυτή λειτουργία συνίσταται στην εστίαση και σύνδεση του ορισμού με την ανθρώπινη ζωή, δηλαδή το σώμα πρέπει να γίνει κατανοητό στο μέτρο που βιώνεται, και κατ' επέκταση η σχέση με τη φύση πρέπει να γίνεται κατανοητή στην σχέση του ανθρώπου με το σώμα του, και όχι μόνο θεωρητικά.

Ο ορισμός που επιζητά ο Böhme θα πρέπει να έρχεται σε αντίθεση με την παραδοσιακή, σωκρατική έννοια του ορισμού, καθώς δεν μπορεί να έχει ως περιεχόμενο απλώς μια ουσία, μια προδιαγραφή των ουσιαστικών προσδιορισμών της σωματικότητας.¹⁴¹ Η αιτία για την οποία ο Böhme απορρίπτει έναν παραδοσιακό ορισμό είναι γιατί κατανοεί πως δεν θα είχε επιτυχία στην προσπάθεια να συνδυάσει τις έννοιες του εαυτού και του σώματος στο πλαίσιο ενός παραδοσιακού ορισμού της σωματικότητας, λόγω της έντασης που υπάρχει μεταξύ αυτών των δύο εννοιών η οποία και συνίσταται στο είναι-εαυτός και είναι-φύση.¹⁴²

Παρ' όλα αυτά, ενώ ο Böhme παραδέχεται πως υπάρχει ένταση ανάμεσα στις έννοιες του εαυτού και του σώματος, για αυτόν η ένταση δεν υποδεικνύει μια αντίφαση¹⁴³, τουναντίον καταδεικνύει την ανάγκη για έναν διαφορετικού είδους ορισμό. Συγκεκριμένα, για τον Böhme είναι αναγκαίος ένας υπαρξιακός ορισμός του σώματος, ο οποίος δηλαδή να μην καταδεικνύει μόνο μια ουσία, αλλά έναν τρόπο ύπαρξης.¹⁴⁴

Σε έναν ορισμό τέτοιου είδους η ένταση μεταξύ του εαυτού και του σώματος λύνεται στον αυθεντικό τρόπο της ύπαρξης ως σώμα, στο να ξεδιπλώνει κανείς την ύπαρξή του ως εαυτού με τέτοιο τρόπο ώστε η ύπαρξή του ως σώμα να γίνεται αποδεκτή στον εαυτό.¹⁴⁵ Ο Böhme ισχυρίζεται πως καταφέρνει να επιτύχει τη δημιουργία ενός τέτοιου ορισμού με μία συγκεκριμένη εφαρμογή της κριτικής θεωρίας.

Ειδικότερα, για τον Böhme μια κριτική θεωρία «ξεχωρίζει τυπικά ως τέτοια στο ότι επεξεργάζεται τα φαινόμενα στα οποία αναφέρεται με διπλές έννοιες, και έτσι διατηρείται ασφαλής από την απλή θετικιστική αποδοχή δεδομένων συνθηκών. Αντίθετα, μπορεί να ανακατασκευάσει το δεδομένο υπό την αιγίδα λογικών συνθηκών».¹⁴⁶

---

¹⁴¹ Πρβλ. Ο.π., σ. 236

¹⁴² Πρβλ. Ο.π.

¹⁴³ Πρβλ. Ο.π., σ. 237

¹⁴⁴ Πρβλ. Ο.π.

¹⁴⁵ Πρβλ. Ο.π.

¹⁴⁶ G. Böhme, «On Human Nature», σ. 13

Ακολούθως ο Böhme βρίσκει το θεωρητικό και το πρακτικό υπόβαθρο για μια κριτική θεωρία της ανθρώπινης φύσης, μια θεωρία που να καθιστά δυνατή την αντίσταση στην απεριόριστη τεχνικοποίηση του ανθρώπου, στο ζεύγος των εννοιών του σώματος αφενός, και στην ιδέα της σωματικότητας αφετέρου.¹⁴⁷

Σύμφωνα με τον Böhme, σωματικότητα είναι η ίδια η σωματική αίσθηση, η συγκεκριμένη παρουσία και συμμετοχή του ανθρώπινου όντος στον κόσμο.¹⁴⁸ Στη σωματική αίσθηση αφενός, ο άνθρωπος βιώνει το γεγονός ότι ποτέ δεν έχει τον πλήρη έλεγχο του εαυτού του, ότι συγκροτείται από αυτό που δεν είναι ως «εγώ»¹⁴⁹. Την στιγμή που αποστασιοποιείται το «εγώ» από την σωματική αυτή αίσθηση τότε προκύπτει και η έννοια του σώματος, το οποίο σώμα είναι αυτό που μπορεί να προσδιοριστεί με τον εντοπισμό του στον χώρο και να αντικειμενοποιηθεί με συγκεκριμένες επιστημονικές μεθόδους, είναι αυτό που ονομάζεται φύση με την κλασική έννοια¹⁵⁰.

Η κριτική θεωρία της ανθρώπινης φύσης την οποία προτείνει ο Böhme θα λειτουργεί πάντα και με τις δύο αυτές έννοιες του σώματος και της σωματικότητας¹⁵¹. Με τον τρόπο αυτό, η συγκεκριμένη κριτική θεωρία της ανθρώπινης φύσης επιτρέπει τη διατήρηση της έντασης που υπάρχει μεταξύ των δύο εννοιών, προσφέροντας έτσι έναν ορισμό του σώματος που μπορεί να επιτελεί μια γνωστική λειτουργία και ταυτόχρονα και μια πρακτική. Με τον τρόπο αυτό η κριτική θεωρία της ανθρώπινης φύσης δείχνει προς την κατεύθυνση μιας ενσωμάτωσης της σχέσης με τον εαυτό στην έννοια του ίδιου του σώματος, προς προστασία της ανθρώπινης φύσης από μία άκρατη τεχνικοποίησή της.

---

¹⁴⁷ Πρβλ. *Ο.π.*

¹⁴⁸ Πρβλ. *Ο.π.*

¹⁴⁹ Πρβλ. *Ο.π.*

¹⁵⁰ Πρβλ. *Ο.π.*

¹⁵¹ Πρβλ. *Ο.π.*

2. Η οικολογική αισθητική της φύσης και η έννοια της ατμόσφαιρας

2.1 Η οικολογική αισθητική της φύσης

Για τους ρομαντικούς η σύγχρονη επιστήμη αποξένωσε τα ανθρώπινα όντα από τη φύση, την οποία περιόρισε στο πεδίο της μηχανιστικής αιτιότητας.¹⁵² Οι ρομαντικοί ωστόσο θεωρούσαν την αισθητική ικανή να επαναμαγεύσει τη φύση, στο μέτρο που αυτή μπορεί να αναδείξει μια διαφορετική αντίληψη της φύσης ως οργανικού συνόλου, του οποίου μέρος αποτελούν και τα ανθρώπινα όντα.¹⁵³

Σύμφωνα με τον Gernot Böhme η κατάσταση στην οποία βρίσκεται σήμερα η αισθητική είναι συγκρίσιμη με εκείνη της εποχής του ρομαντισμού, στην οποία και αναμενόταν από την αισθητική να συμφιλιώσει άνθρωπο και φύση.¹⁵⁴

Ωστόσο, η ιδέα μιας αισθητικής θεωρίας της φύσης δεν είναι πλέον αυτονόητη, καθώς η σύγχρονη ευρωπαϊκή σκέψη αναφέρεται στη φύση με δύο διαφορετικούς και φαινομενικά ασυμβίβαστους τρόπους: αφενός μέσω της επιστημονικής γνώσης της, αφετέρου μέσω της καλλιτεχνικής αναπαράστασής της.¹⁵⁵

Η φυσική επιστήμη είναι μη αισθητηριακή, καθώς σε αυτήν η εμπειρία της φύσης βασίζεται σε συσκευές.¹⁵⁶ Συνεπώς το αντικείμενό της δεν είναι η συγκεκριμένη, υπάρχουσα φύση, αλλά μια φύση που τίθεται υπό προϋποθέσεις.¹⁵⁷

Αντίθετα, η καλλιτεχνική αναπαράσταση της φύσης αναφέρεται στη συγκεκριμένη, αισθητηριακά δεδομένη φύση.¹⁵⁸ Η αισθητική σχέση με τη φύση δεν διεκδικεί αντικειμενική γνώση της φύσης, αλλά πρόκειται για την αισθητική εμπειρία, δεν αξιώνει τη γνώση του

---

¹⁵² Πρβλ. K. Gorodeisky, «19th Century Romantic Aesthetics», *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2016 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <<https://plato.stanford.edu/archives/fall2016/entries/aesthetics-19th-romantic/>>

¹⁵³ Πρβλ. Ο.π.

¹⁵⁴ Πρβλ. G. Böhme, *Für eine ökologische Naturästhetik*, σ. 31

¹⁵⁵ Πρβλ. G. Böhme, *Natürlich Natur. Über Natur im Zeitalter ihrer technischen Reproduzierbarkeit*, σ. 125

¹⁵⁶ Πρβλ. Ο.π.

¹⁵⁷ Πρβλ. Ο.π.

¹⁵⁸ Πρβλ. Ο.π.

αντικειμένου, αλλά είναι γνώση του υποκειμένου και αφορά την αρμονία του, τη νοσταλγία του, τη μοναξιά του, τη μεγαλοπρέπειά του.¹⁵⁹

Ο Böhme ισχυρίζεται πως οι δύο αυτοί τρόποι αναφοράς στη φύση είναι αντίθετοι μεταξύ τους, «όπως το αντικείμενο και το υποκείμενο, όπως η φύση καθ' εαυτήν και η φύση για εμάς, όπως η γνώση και το αίσθημα, όπως η επιστήμη και η τέχνη».¹⁶⁰ Παρ' όλα αυτά, σύμφωνα με τον Böhme η σύγχρονη αισθητική είναι κοινά υπεύθυνη με τη σύγχρονη επιστήμη για το γεγονός της αποξένωσης από τη φύση.¹⁶¹ Συγκεκριμένα, αυτό που συνδέει τη σύγχρονη αισθητική της φύσης με τη φυσική επιστήμη είναι η κοινή τους κατανόηση του ανθρώπινου όντος, η οποία προέρχεται από την εποχή του Διαφωτισμού.¹⁶² Ο άνθρωπος της εποχής του Διαφωτισμού κατανοούσε τον εαυτό του ως λογικό ον και όρισε το σώμα του ως κάτι το εξωτερικό.¹⁶³ Από την αποστασιοποιημένη και απαθή αυτή στάση, επιτελείται έκτοτε αφενός η εκτεταμένη εξερεύνηση και κυριαρχία της φύσης, αφετέρου από την ίδια απόσταση ο πολιτισμένος πολίτης ανακαλύπτει την αισθητική αξία της φύσης.¹⁶⁴

Επομένως, για να κατορθώσει η αισθητική να συμφιλιώσει άνθρωπο και φύση, είναι αναγκαία μια αλλαγή στην αισθητική γενικότερα, η οποία αλλαγή πρέπει να γίνει με την υπέρβαση της σύγχρονης αυτοκατανόησης του ανθρώπου.¹⁶⁵ Σύμφωνα με τον Böhme, η νέα αυτοκατανόηση του ανθρώπου και συγκεκριμένα του ανθρώπινου σώματος, την οποία ο ίδιος προσφέρει, κάνει δυνατή μια νέα αισθητική θεωρία της φύσης, η οποία μπορεί να προσφέρει μια ενότητα τέχνης και επιστήμης¹⁶⁶, υποκειμένου και αντικειμένου.

Για τους στοχαστές της Κριτικής Θεωρίας εν γένει, η αισθητική εμπειρία της φύσεως «θα μπορούσε να προεικάζει τη συμφιλίωση κοινωνίας και φύσεως, όπου η φύση δεν θα θεωρείται πλέον πρωταρχικά ή αποκλειστικά υπό το πρίσμα της χρησιμότητας, αλλά και υπό την αισθητική προοπτική».¹⁶⁷ Ειδικότερα, και ο Χέρμπερτ Μαρκούζε οραματίστηκε μια νέα σχέση μεταξύ

---

¹⁵⁹ Πρβλ. *Ο.π.*

¹⁶⁰ *Ο.π.*

¹⁶¹ Πρβλ. G. Böhme, *Für eine ökologische Naturästhetik*, σ. 31

¹⁶² Πρβλ. *Ο.π.*, σ. 32

¹⁶³ Πρβλ. *Ο.π.*

¹⁶⁴ Πρβλ. *Ο.π.*

¹⁶⁵ Πρβλ. *Ο.π.*, σ. 33

¹⁶⁶ Πρβλ. G. Böhme, *Natürlich Natur. Über Natur im Zeitalter ihrer technischen Reproduzierbarkeit*, σ. 125

¹⁶⁷ Κ. Ράντης, *Εισαγωγή στη διαλεκτική*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2015, σ. 254

υποκειμένου και αντικειμένου, μεταξύ ανθρώπου και φύσης¹⁶⁸, με την ιδέα του ωραίου να είναι η γέφυρα της ένωσης φύσης και τέχνης.¹⁶⁹

Για τον Böhme, στη νέα του αυτοκατανόηση ο άνθρωπος δεν αντιτίθεται πλέον στη φύση ως ένα εξωκοσμικό λογικό υποκείμενο, αλλά βλέπει τον εαυτό του ως ένα σωματικό ον.¹⁷⁰ Συνεπώς υπάρχει η προοπτική να γίνει κατανοητή η αισθητηριακή εμπειρία της φύσης με τέτοιο τρόπο ώστε να αναγνωρίζεται και η φύση σε αυτήν.¹⁷¹

Περαιτέρω, η νέα αυτοκατανόηση του ανθρώπου επιτρέπει στο περιβαλλοντικό πρόβλημα, το οποίο αντιμετωπίζεται συνήθως επιστημονικά, να τίθεται και αισθητικά.¹⁷² Ειδικότερα, όταν προσεγγιστεί το πεδίο του Αισθητικού υπό το πρίσμα της οικολογίας, τότε αποκαλύπτεται ένα είδος αισθητικής, που είναι αρκετά διαφορετικό από αυτό που υπήρχε μέχρι σήμερα¹⁷³, μία αισθητική ως θεωρία και πρακτική της ανθρώπινης ύπαρξης στο περιβάλλον.¹⁷⁴

Συγκεκριμένα, για την οικολογία τίθεται το ζήτημα της ύπαρξης του ανθρώπου στο περιβάλλον του, το οποίο είναι αισθητικής φύσεως ζήτημα, καθώς καθορίζεται από το πώς νιώθει ο άνθρωπος, από το πώς βιώνει το περιβάλλον του με τις αισθήσεις του.¹⁷⁵ Συνεπώς για μια οικολογική αισθητική θεωρία της φύσης, η τέχνη δεν είναι ούτε το μοναδικό ούτε το σημαντικότερο φαινόμενο της.¹⁷⁶ Μια τέτοιου είδους αισθητική είναι μέρος μιας νέας φιλοσοφίας της φύσης¹⁷⁷ και το βασικό της θέμα είναι το να βρίσκει κανείς τον εαυτό του στο περιβάλλον.¹⁷⁸

Απεναντίας, σύμφωνα με τον Böhme η παραδοσιακή αισθητική στην κύρια ροή της από τον Καντ μέχρι τον Αντόρνο¹⁷⁹ ήταν μια θεωρία της τέχνης, του έργου τέχνης και της εικαστικής εμπειρίας.¹⁸⁰ Στην παραδοσιακή αισθητική θεωρία, όπως και στην τέχνη, η φύση ήταν πάντα ένα

---

¹⁶⁸ Πρβλ. K. Rantis, «Kants Kritik der Urteilskraft und Marcuses Befreiung der Natur», *Zeitschrift für kritische Theorie*, (Τεύχος 48/49, 2019), σ. 110

¹⁶⁹ Πρβλ. *Ο.π.*, σ. 114

¹⁷⁰ Πρβλ. G. Böhme, *Natürlich Natur. Über Natur im Zeitalter ihrer technischen Reproduzierbarkeit*, σ. 125

¹⁷¹ Πρβλ. *Ο.π.*

¹⁷² Πρβλ. G. Böhme, *Atmosphäre: Essays zur neuen Ästhetik*, Φραγκφούρτη: Suhrkamp, 1995, σ. 14

¹⁷³ Πρβλ. G. Böhme, *Für eine ökologische Naturästhetik*, σ. 7

¹⁷⁴ Πρβλ. *Ο.π.*, σ. 35

¹⁷⁵ Πρβλ. G. Böhme, *Atmosphäre: Essays zur neuen Ästhetik*, σ. 15

¹⁷⁶ Πρβλ. *Ο.π.*

¹⁷⁷ Πρβλ. G. Böhme, *Für eine ökologische Naturästhetik*, σ. 8

¹⁷⁸ Πρβλ. *Ο.π.*, σ. 9

¹⁷⁹ Πρβλ. G. Böhme, *Atmosphäre: Essays zur neuen Ästhetik*, σ. 7

¹⁸⁰ Πρβλ. G. Böhme, *Für eine ökologische Naturästhetik*, σ. 7

θέμα στο βαθμό που αυτή λειτουργούσε ως πρότυπο ή αντίθετη εικόνα της καλλιτεχνικής δημιουργίας¹⁸¹, ωστόσο η αισθητική θεωρία δεν ήταν ποτέ μια θεωρία της φύσης.¹⁸²

Ο Böhme ισχυρίζεται πως ο Αντόρνο απελευθέρωσε την αισθητική από αυτόν τον περιορισμό της σε μια θεωρία του έργου τέχνης¹⁸³, συμβάλλοντας μάλιστα τα μέγιστα για να γίνει η αισθητική ξανά κατανοητή ως ένας τρόπος βίωσης της πραγματικότητας.¹⁸⁴ Για τον Αντόρνο η φύση ανακτά μια συστηματική αξία στην αισθητική θεωρία, ως ο τόπος που βρίσκεται πέρα από την σφαίρα της κοινωνικής καταπίεσης¹⁸⁵, το Άλλο της κοινωνίας και φορέας του ανατρεπτικού δυναμικού.¹⁸⁶

Ωστόσο, σύμφωνα με τον Böhme η αισθητική θεωρία του Αντόρνο πρέπει να γίνεται κατανοητή ως η τελευταία έκφραση της αποξένωσης από τη φύση και συνάμα το τελευταίο παρακλάδι της αστικής αισθητικής, καθώς ακριβώς όπως και στην αστική αισθητική, η φύση ανακαλύπτεται ως ένας εναλλακτικός κόσμος, αυτός που βρίσκεται έξω από την πόλη, πέρα από τον πολιτισμό και από κάθε τεχνολογία, ο απολύτως απρόσιτος τόπος του εξωκοινωνικού.¹⁸⁷

Σύμφωνα με τον Μαρκούζε ο καπιταλισμός βασίζεται σε αυτή την ιδέα της φύσης ως αντικείμενο καθεαυτό.¹⁸⁸ Σε αντίθεση με τον Αντόρνο, ο Marcuse βλέπει την φύση ως ένα υποκείμενο¹⁸⁹, και επιπλέον ως «σύμμαχο της ανθρώπινης κοινωνίας στον αγώνα της να καταργήσει την κοινωνική εκμετάλλευση»¹⁹⁰, καθώς «η κυριαρχία επί των ανθρώπων συμβαίνει μέσω της κυριαρχίας στη φύση, και έτσι η απελευθέρωση της φύσης αποτελεί προϋπόθεση για την απελευθέρωση της κοινωνίας».¹⁹¹

Παρ' όλα αυτά, η πρότερη αισθητική διατηρεί για τον Böhme μία δυναμική που μπορεί να χρησιμοποιηθεί για την αντιμετώπιση του περιβαλλοντικού προβλήματος¹⁹², σε περιορισμένο

---

¹⁸¹ Πρβλ. *Ο.π.*

¹⁸² Πρβλ. G. Böhme, *Atmosphäre: Essays zur neuen Ästhetik*, σ. 155

¹⁸³ Πρβλ. G. Böhme, *Für eine ökologische Naturästhetik*, σ. 21, 22

¹⁸⁴ Πρβλ. *Ο.π.*, σ. 22

¹⁸⁵ Πρβλ. K. Rigsby, «Gernot Böhme's Ecological Aesthetics of Atmosphere», σ. 139

¹⁸⁶ Πρβλ. G. Böhme, *Für eine ökologische Naturästhetik*, σ. 19

¹⁸⁷ Πρβλ. *Ο.π.*, σ. 22, 23

¹⁸⁸ Πρβλ. K. Rantis, «Kants Kritik der Urteilskraft und Marcuses Befreiung der Natur», σ. 112

¹⁸⁹ Πρβλ. *Ο.π.*, σ. 114

¹⁹⁰ *Ο.π.*, σ. 110

¹⁹¹ *Ο.π.*

¹⁹² Πρβλ. G. Böhme, *Für eine ökologische Naturästhetik*, σ. 9

όμως βαθμό, μαθαίνοντας από την αποτυχία της.¹⁹³ Περαιτέρω, μια οικολογική αισθητική της φύσης δεν είναι εύκολο να αναπτυχθεί σε συνέχιση της παράδοσης της πρότερης αισθητικής¹⁹⁴, καθώς αυτή δεν είναι εξοπλισμένη για να ανταποκριθεί στα οικολογικά καθήκοντα¹⁹⁵ και συνεπώς είναι αναγκαίο πρώτα να γίνει αντικείμενο προσεκτικής ανάλυσης και κριτικής.¹⁹⁶

Η προσεκτική αυτή κριτική είναι αναγκαία καθώς η αισθητική θεώρηση της σχέσης του ανθρώπου με την φύση που επικρατεί από τη σύγχρονη εποχή χαρακτηρίζεται ουσιαστικά από έναν προσανατολισμό προς την ανθρώπινη υπεροχή έναντι των φυσικών αντικειμένων.¹⁹⁷ Σε αυτό το πλαίσιο, τονίζεται η απελευθέρωση της υποκειμενικής και ορθολογικής συνείδησης του ανθρώπου, με αποτέλεσμα τα αντικείμενα της φύσης να νοούνται κυρίως ως αντικείμενα κυριαρχίας του ανθρώπου και ως εκ τούτου ως αντανάκλαση της ανθρώπινης δύναμης.¹⁹⁸ Ο ανθρωποκεντρικός χαρακτήρας της αισθητικής της φύσης αναπτύχθηκε κυρίως στο σύγχρονο γερμανικό πλαίσιο από τον 19ο αιώνα, με τις γερμανικές θεωρίες για την αισθητική να εξαπλώνονται σε άλλες χώρες και το συγκεκριμένο μοντέλο τους να είχε καθολική επιρροή στο πεδίο της αισθητικής.¹⁹⁹ Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της έντονης ανθρωποκεντρικής αισθητικής στάσης απέναντι στη φύση είναι η καντιανή έννοια της αισθητικής της φύσης.²⁰⁰ Ειδικότερα, για τον Καντ η αισθητική εμπειρία είναι η αυτοεμπειρία του υποκειμένου.²⁰¹ Μάλιστα η αισθητική θεωρία του Καντ είναι υποκειμενιστική σε τέτοιο βαθμό που η κρίση για το ωραίο και το υψηλό βασίζεται σε μια εσωτερική κατάσταση.²⁰² Συνεπώς, ο Καντ αποδίδει μεγάλη σημασία στην απόλαυση της μορφής των όμορφων φυσικών πραγμάτων και παραμελεί την αισθητική εγγενή αξία των φυσικών πραγμάτων και την αλληλεπίδρασή τους με τον άνθρωπο.²⁰³

Από τη δεκαετία του 1960, ωστόσο, ήρθε στο προσκήνιο ο προβληματισμός σχετικά με την εκμετάλλευση της φύσης από τον άνθρωπο και τα επακόλουθα περιβαλλοντικά

---

¹⁹³ Πρβλ. *Ο.π.*, σ. 24

¹⁹⁴ Πρβλ. *Ο.π.*, σ. 12

¹⁹⁵ Πρβλ. G. Böhme, *Atmosphäre: Essays zur neuen Ästhetik*, σ. 7

¹⁹⁶ Πρβλ. G. Böhme, *Für eine ökologische Naturästhetik*, σ. 9

¹⁹⁷ Πρβλ. Z. Wang, «Naturästhetik», στο K. Ott, J. Dierks, L. Voegt-Kleschin (Eds.), *Handbuch Umweltethik*, Βερολίνο: J.B. Metzler, 2016, σ. 142

¹⁹⁸ Πρβλ. *Ο.π.*

¹⁹⁹ Πρβλ. *Ο.π.*

²⁰⁰ Πρβλ. *Ο.π.*

²⁰¹ Πρβλ. G. Böhme, *Atmosphäre: Essays zur neuen Ästhetik*, σ. 155

²⁰² Πρβλ. *Ο.π.*

²⁰³ Πρβλ. Z. Wang, «Naturästhetik», σ. 142

προβλήματα.²⁰⁴ Ακολούθως, στο πλαίσιο των καθηκόντων, που θέτει το περιβαλλοντικό πρόβλημα, εναπόκειται και στους αισθητικούς να υποβάλουν τη σχέση του ανθρώπου με το φυσικό του περιβάλλον σε μια ενδελεχή αναθεώρηση.²⁰⁵ Σύμφωνα με τον Böhme ένα από τα καθήκοντα της οικολογικής αισθητικής θεωρίας της φύσης στο πλαίσιο του περιβαλλοντικού προβλήματος, είναι το να εξηγήσει πώς το αίσθημα ενός ατόμου απέναντι στη ζωή καθορίζεται εν μέρει από τις αισθητηριακές και συναισθηματικές ιδιότητες του περιβάλλοντός του.²⁰⁶ Επιπλέον, έχει το καθήκον να υπενθυμίζει ότι οι θεμελιώδεις ανθρώπινες ανάγκες δεν περιλαμβάνουν μόνο την ανάγκη για ένα όμορφο περιβάλλον, αλλά και την ανάγκη για τη φύση ως ανεξάρτητη ύπαρξη, καθώς ο άνθρωπος έχει ανάγκη να ζει σε έναν κόσμο στον οποίο να μην συναντά μόνο τον εαυτό του.²⁰⁷ Πέρα όμως από τα καθήκοντα, κάποια από τα εμφανή κέρδη που μπορούν να αποκομιστούν από αυτή την οικολογική αισθητική θεωρία της φύσης είναι η ανακατασκευή μιας ολοκληρωμένης έννοιας της αντίληψης, η εκ νέου ανακάλυψη της παρουσίας του σώματος, η διεύρυνση των ενδιαφερόντων της αισθητικής θεωρίας, τα οποία περιλαμβάνουν και την αισθητική αξία του βιόκοσμου και την εισαγωγή της έννοιας της αισθητικής εργασίας.²⁰⁸

Μια οικολογική αισθητική της φύσης δεν υπάρχει ακόμη, ωστόσο ο Böhme ισχυρίζεται πως είναι αναγκαία σε μια εποχή που το ανθρώπινο ον έχει ανακαλύψει ξανά ότι πρέπει να ζει μέσα στη φύση και με τη φύση, ότι έχει ανάγκη για τη φύση.²⁰⁹ Και είναι αναγκαία ακριβώς ως αισθητική, γιατί η οικολογία ερμηνεύει την ανάγκη για τη φύση μόνο ως ζωτική αναγκαιότητα, χωρίς να κάνει αναφορά στις αισθητηριακές και συναισθηματικές ιδιότητες του περιβάλλοντος.²¹⁰

Ειδικότερα, η οικολογία αναδύθηκε ως επιστήμη για να ασχοληθεί με τα περιβαλλοντικά προβλήματα και αναπτύχθηκε αποκλειστικά στο πλαίσιο των φυσικών επιστημών.²¹¹ Οι γνώσεις που αποκτήθηκαν από αυτή την προσέγγιση οδήγησαν σε επιστημονική πρόοδο, καθώς εξετάζοντας τους οργανισμούς στο πλαίσιο των βιολογικών και κλιματικών τους συνθηκών, διορθώθηκε η εστίαση της παραδοσιακής βιολογίας στον μεμονωμένο οργανισμό.²¹² Ωστόσο,

---

²⁰⁴ Πρβλ. *Ο.π.*

²⁰⁵ Πρβλ. *Ο.π.*

²⁰⁶ Πρβλ. G. Böhme, *Für eine ökologische Naturästhetik*, σ. 92

²⁰⁷ Πρβλ. *Ο.π.*

²⁰⁸ Πρβλ. G. Böhme, *The Aesthetics of Atmospheres*, Λονδίνο: Routledge, 2016, σ. 89, 90

²⁰⁹ Πρβλ. G. Böhme, *Für eine ökologische Naturästhetik*, σ. 92

²¹⁰ Πρβλ. *Ο.π.*

²¹¹ Πρβλ. G. Böhme, «The Theory of Atmospheres and its Applications», *Interstices: Journal of Architecture and Related Arts*, (Τόμος 15, Τεύχος 15, 2014), σ. 92

²¹² Πρβλ. *Ο.π.*

ακριβώς επειδή οι προσεγγίσεις της οικολογίας προέρχονται από τις φυσικές επιστήμες, η οικολογική θεωρία είναι ανεπαρκής, όταν πρόκειται για το ανθρώπινο περιβάλλον, διότι τα μέρη της φύσης που προσεγγίζονται σε αυτήν την περίπτωση δεν καθορίζονται μόνο από φυσικά όρια, όπως τα οικοσυστήματα, αλλά οριοθετούνται από κοινωνικά και πολιτικά όρια.²¹³

Επομένως, η επιστημονική θεώρηση του ανθρώπινου περιβάλλοντος δεν μπορεί να βασίζεται αποκλειστικά στις κατηγορίες των φυσικών επιστημών, αλλά πρέπει να περιλαμβάνει και έννοιες από τις ανθρωπιστικές επιστήμες.²¹⁴ Μία τέτοια έννοια από τις ανθρωπιστικές επιστήμες, η οποία εφαρμόζεται σε ανθρώπινα περιβάλλοντα, είναι η έννοια των αισθητικών κατηγοριών.²¹⁵ Ειδικότερα, με τον όρο αισθητικές κατηγορίες, ο Böhme εννοεί οτιδήποτε προκύπτει από την αισθητηριακή παρουσία των ανθρώπων στο περιβάλλον τους.²¹⁶ Σε αυτό το πλαίσιο, το ζήτημα δεν είναι απλώς, το αν ένα περιβάλλον γίνεται αποδεκτό από το ανθρώπινο ον επειδή φιλοξενεί τη ζωή των ανθρώπινων οργανισμών, αλλά το ζήτημα είναι πλέον και το πώς βρίσκεται το ανθρώπινο ον σε ένα περιβάλλον, το πώς αισθάνεται σε αυτό.²¹⁷

Ακολούθως, σε αυτό που παραδοσιακά ονομαζόταν αισθητική, μία οικολογικά υποκινούμενη αισθητική, θα μπορούσε να συνδεθεί στενότερα με το έργο μιας γενικής θεωρίας της αισθητηριακής γνώσης,²¹⁸ καθώς η οικολογική αισθητική της φύσης αφορά πρωτίστως την αισθητική εμπειρία της φύσης.²¹⁹ Σύμφωνα με τον Böhme, θα μπορούσε κανείς να ονομάσει την οικολογικά υποκινούμενη αισθητική μια γενική θεωρία αντίληψης.²²⁰ Παρ' όλα αυτά δεν πρόκειται μόνο για την αντίληψη, την επίγνωση ή οποιαδήποτε άλλη πρόσληψη της φύσης όπως κάθε άλλη αισθητική της φύσης μέχρι τώρα, αλλά για τη ζωή μέσα στη φύση και μαζί με τη φύση.²²¹

Συνεπώς, το κρίσιμο σημείο της αισθητικής θεωρίας της φύσης σε σύγκριση με την πρότερη γνωσιοθεωρία, τη θεωρία της αντίληψης, τη φυσική επιστήμη και τη θεωρία της τέχνης είναι ότι κατανοεί την αντίληψη ως τρόπο σωματικής παρουσίας του ανθρώπου στο

---

²¹³ Πρβλ. Ό.π.

²¹⁴ Πρβλ. Ό.π.

²¹⁵ Πρβλ. Ό.π.

²¹⁶ Πρβλ. Ό.π.

²¹⁷ Πρβλ. Ό.π.

²¹⁸ Πρβλ. G. Böhme, *Für eine ökologische Naturästhetik*, σ. 8

²¹⁹ Πρβλ. Ό.π., σ. 12

²²⁰ Πρβλ. Ό.π., σ. 10

²²¹ Πρβλ. Ό.π., σ. 93

περιβάλλον.²²² Η πραγματικότητα είναι σωματική πραγματικότητα²²³ και η αντίληψη είναι μια σωματική κατάσταση²²⁴, πρόκειται για την κατάσταση να νιώθει κανείς στο ίδιο το σώμα του, σε ποιο περιβάλλον βρίσκεται.²²⁵

Η οικολογική αισθητική της φύσης αφορά την αίσθηση, όχι όμως με την έννοια της εξακρίβωσης δεδομένων, καθώς το αισθητηριακό, το συναισθηματικό και το φανταστικό πρέπει να περιλαμβάνονται στην πλήρη αισθητικότητα.²²⁶ Ειδικότερα, πρόκειται για την ανασύνθεση μιας ολοκληρωμένης έννοιας της αντίληψης²²⁷ με την επανένταξη της συναισθηματικής συμμετοχής σε αυτό που γίνεται αντιληπτό, καθώς αυτός που αντιλαμβάνεται επηρεάζεται συναισθηματικά από την κατάσταση του περιβάλλοντός του και αποκτά επίγνωση του εαυτού του και του περιβάλλοντος στη δική του ψυχική κατάσταση.²²⁸

Επομένως, η αντίληψη ως αίσθηση είναι κάτι περισσότερο από την εξακρίβωση δεδομένων, είναι μια κατάσταση διέγερσης, μια πραγματικότητα, μια κοινή πραγματικότητα.²²⁹ Το υποκείμενο αντιλαμβάνεται πως είναι πραγματικό στη συμμετοχή του στην παρουσία των πραγμάτων, το αντιληπτό αντικείμενο είναι πραγματικό στην αντιληπτική παρουσία του υποκειμένου.²³⁰

Ο Böhme εισήγαγε την έννοια της ατμόσφαιρας για να προσδιορίσει αυτό που συνδέει το υποκείμενο και το αντικείμενο²³¹, αυτό που μεσολαβεί μεταξύ των αντικειμενικών ιδιοτήτων ενός περιβάλλοντος και των σωματικών, αισθητηριακών καταστάσεων ενός ατόμου σε αυτό το περιβάλλον.²³² Η έννοια της ατμόσφαιρας είναι μια έννοια που αφορά αυτό το ενδιάμεσο μεταξύ αντικειμενικών συνθηκών και υποκειμενικών καταστάσεων, μεταξύ αντικειμένου και υποκειμένου.²³³ Η ατμόσφαιρα είναι αυτό που εκπορεύεται από τα πράγματα και τα ανθρώπινα όντα²³⁴, το περιβάλλον στο σύνολό του δημιουργεί μια ατμόσφαιρα, στην οποία ο άνθρωπος

---

²²² Πρβλ. G. Böhme, *Natürlich Natur. Über Natur im Zeitalter ihrer technischen Reproduzierbarkeit*, σ. 137

²²³ Πρβλ. G. Böhme, *Atmosphäre: Essays zur neuen Asthetik*, σ. 17

²²⁴ Πρβλ. G. Böhme, *Natürlich Natur. Über Natur im Zeitalter ihrer technischen Reproduzierbarkeit*, σ. 137

²²⁵ Πρβλ. G. Böhme, *Für eine ökologische Naturästhetik*, σ. 10

²²⁶ Πρβλ. G. Böhme, *Atmosphäre: Essays zur neuen Asthetik*, σ. 15

²²⁷ Πρβλ. *Ό.π.*, σ. 178

²²⁸ Πρβλ. G. Böhme, *Für eine ökologische Naturästhetik*, σ. 10

²²⁹ Πρβλ. G. Böhme, *Atmosphäre: Essays zur neuen Asthetik*, σ. 177

²³⁰ Πρβλ. *Ό.π.*

²³¹ Πρβλ. G. Böhme, *The Aesthetics of Atmospheres*, σ. 89

²³² Πρβλ. G. Böhme, «The Theory of Atmospheres and its Applications», σ. 92

²³³ Πρβλ. *Ό.π.*

²³⁴ Πρβλ. G. Böhme, *The Aesthetics of Atmospheres*, σ. 89

νιώθει με έναν συγκεκριμένο τρόπο.²³⁵ Η ατμόσφαιρα είναι αυτό που γεμίζει τον χώρο με συναισθηματικές αποχρώσεις, και στο οποίο συμμετέχοντας το υποκείμενο έχει επίγνωση της δικής του παρουσίας²³⁶, το υποκείμενο αισθάνεται σε ποιο περιβάλλον βρίσκεται.²³⁷

Επομένως, η οικολογική αισθητική της φύσης δεν είναι θέμα νόησης και λόγου, αλλά είναι θέμα συναισθήματος²³⁸, σε αντίθεση με την πρότερη αισθητική, η οποία απέφυγε την σωματικότητα και περιορίστηκε αντ' αυτού στην εξέταση των ιδιοτήτων και της ηθικής και διανοητικής σημασίας του έργου τέχνης.²³⁹ Μάλιστα, με τη χρήση της έννοιας της ατμόσφαιρας κατορθώνει η νέα οικολογική αισθητική να ξεπεράσει την πρότερη αυτή αισθητική, η οποία δεν ασχολείται τόσο με την αισθητηριακή εμπειρία, αλλά ασχολείται περισσότερο με κρίσεις και αιτιολογήσεις.²⁴⁰

Η κεντρική θέση της κρίσης στην πρότερη αισθητική και ο ακόλουθος προσανατολισμός της στην επικοινωνία οδήγησε σε μια κυριαρχία της γλώσσας στην αισθητική θεωρία και στη σημερινή κυριαρχία της σημειωτικής.²⁴¹ Σύμφωνα με τον Böhme, η κατάσταση αυτή δίνει προτεραιότητα στη λογοτεχνία έναντι των άλλων ειδών τέχνης, που ερμηνεύονται επίσης μέσω του σχήματος της γλώσσας και της επικοινωνίας.²⁴² Ως αποτέλεσμα ο αισθησιασμός και η φύση έχουν εξαφανιστεί από την αισθητική, η οποία έχει περιοριστεί σε μια θεωρία κριτικής των τεχνών και του έργου τέχνης.²⁴³

Έτσι, ο Böhme καταλήγει στο συμπέρασμα, πως καθιστώντας ως κεντρικό θέμα της αισθητικής τις ατμόσφαιρες²⁴⁴, «ξεπερνιέται ο αυτοκαθορισμένος περιορισμός της αισθητικής στην κρίση και τον ορθό λόγο, η άρνηση της αισθητικότητας και της συναισθηματικής συμμετοχής, η καταστολή του σώματος, ο περιορισμός του ενδιαφέροντος στην τέχνη και τα έργα τέχνης, η κυριαρχία της σημειωτικής και η υπεροχή της γλώσσας».²⁴⁵

---

²³⁵ Πρβλ. G. Böhme, «The Theory of Atmospheres and its Applications», σ. 92

²³⁶ Πρβλ. G. Böhme, *The Aesthetics of Atmospheres*, σ. 89

²³⁷ Πρβλ. G. Böhme, «The Theory of Atmospheres and its Applications», σ. 92

²³⁸ Πρβλ. G. Böhme, *Atmosphäre: Essays zur neuen Asthetik*, σ. 15

²³⁹ Πρβλ. K. Rigby, «Gernot Böhme's Ecological Aesthetics of Atmosphere», σ. 139

²⁴⁰ Πρβλ. G. Böhme, *The Aesthetics of Atmospheres*, σ. 12

²⁴¹ Πρβλ. *Ο.π.*

²⁴² Πρβλ. *Ο.π.*

²⁴³ Πρβλ. *Ο.π.*, σ. 11,12

²⁴⁴ Πρβλ. G. Böhme, *Atmosphäre: Essays zur neuen Asthetik*, σ. 15, 16

²⁴⁵ G. Böhme, *The Aesthetics of Atmospheres*, σ. 89

2.2 Η έννοια της ατμόσφαιρας εν γένει

Η έννοια της ατμόσφαιρας προήλθε από την επιστήμη της μετεωρολογίας, όπου δηλώνει το σύνολο του αέριου περιβλήματος της γης.²⁴⁶ Ο όρος ατμόσφαιρα έχει μια σειρά από συνώνυμα που υποδηλώνουν ομοίως το αέρινο, το αόριστο, όπως για παράδειγμα η έννοια του κλίματος και της αύρας.²⁴⁷ Η έννοια της ατμόσφαιρας, ως όρος στην επιστήμη της μετεωρολογίας αναφέρεται στον καιρό, αλλά ως όρος της καθομιλουμένης²⁴⁸ αυτή μπορεί να αναφέρεται επίσης και στον αισθητό χώρο στον οποίο βρίσκεται κάποιος.²⁴⁹ Αυτό είναι δυνατό, καθώς ο καιρός και τα συναισθήματα συνδέονται στενά, αφού και τα δύο είναι ατμόσφαιρες.²⁵⁰ Η συγκεκριμένη έννοια του καιρού δεν αναφέρεται στις επιστημονικά καθορισμένες καιρικές συνθήκες, αλλά στην εμπειρία του καιρού ως υποκειμενικό γεγονός, η οποία και συνδέεται με μια διάθεση.²⁵¹ Για παράδειγμα, μια καταιγίδα είναι τρομακτική, ενώ ο ανοιξιάτικος καιρός είναι χαρούμενος.²⁵²

Ο όρος ατμόσφαιρα εισήλθε στη γενική και ποιητική γλώσσα των ευρωπαϊκών γλωσσών ήδη από τον 18ο αιώνα, ως μεταφορά²⁵³, για να αναφερθεί στον συναισθηματικό τόνο χώρων²⁵⁴, ανθρώπων και της φύσης.²⁵⁵ Ως αποτέλεσμα, οι ευρωπαϊκές γλώσσες έχουν αμέτρητες εκφράσεις για τον χαρακτηρισμό της ατμόσφαιρας.²⁵⁶ Στο εξαιρετικά πλούσιο λεξιλόγιο που χρησιμοποιείται για να περιγράψει την ατμόσφαιρα, βρίσκονται οι έννοιες του εύθυμου, υπέροχου, μελαγχολικού, αποπνικτικού, καταπιεστικού.²⁵⁷ Οι ατμόσφαιρες γεμίζουν χώρους, πηγάζουν από πράγματα, αστερισμούς πραγμάτων και προσώπων.²⁵⁸ Η ύπαρξή τους μπορεί να μεταδοθεί σε άλλους²⁵⁹, αλλά δεν μπορούν να οριστούν ανεξάρτητα από τα άτομα που επηρεάζονται συναισθηματικά από

---

²⁴⁶ Πρβλ. G. Böhme, *Atmospheric Architectures: The Aesthetics of Felt Spaces*, σ. 69

²⁴⁷ Πρβλ. G. Böhme, «Urban Atmospheres: Charting New Directions for Architecture and Urban Planning», στο C. Borch (Ed.), *Architectural Atmospheres*, Βασιλεία: Birkhauser, 2014, σ. 43

²⁴⁸ Πρβλ. Ό.π.

²⁴⁹ Πρβλ. G. Böhme, *Atmospheric Architectures: The Aesthetics of Felt Spaces*, σ. 69

²⁵⁰ Πρβλ. Ό.π.

²⁵¹ Πρβλ. G. Böhme, «Atmosphäre», στο T. Kirchhoff (Hg.), *Online Encyclopedia Philosophy of Nature / Online Lexikon Naturphilosophie*, 2020, σ. 1

²⁵² Πρβλ. Ό.π.

²⁵³ Πρβλ. Ό.π.

²⁵⁴ Πρβλ. G. Böhme, *Atmospheric Architectures: The Aesthetics of Felt Spaces*, σ. 69

²⁵⁵ Πρβλ. Ό.π., σ. 13

²⁵⁶ Πρβλ. G. Böhme, «Urban Atmospheres: Charting New Directions for Architecture and Urban Planning», σ. 50

²⁵⁷ Πρβλ. Ό.π., σ. 43

²⁵⁸ Πρβλ. Ό.π.

²⁵⁹ Πρβλ. Ό.π.

αυτές.²⁶⁰ Επομένως, οι ατμόσφαιρες είναι χαρακτηριστικές εκδηλώσεις της κοινής παρουσίας υποκειμένου και αντικειμένου.²⁶¹ Συνεπώς, η ατμόσφαιρα ως το ενδιάμεσο αυτό φαινόμενο αποκτά τον ορισμό της μέσα από τη σχέση της με άλλες έννοιες και μέσα από τους αισθητικούς αστερισμούς που δημιουργεί, υποδηλώνει μία εξήγηση πέρα από το ορθολογικό²⁶² και είναι δύσκολο να περιγραφεί με λέξεις, λόγω του ιστορικού της ευρωπαϊκής οντολογίας.²⁶³

Ακολούθως, γίνεται λόγος για τη γαλήνια ατμόσφαιρα ενός ανοιξιάτικου πρωινού ή για τη δυσοίωνη ατμόσφαιρα ενός θυελλώδους ουρανού, για την απολαυστική ατμόσφαιρα μιας κοιλάδας ή τη σπινθηρική ατμόσφαιρα ενός κήπου.²⁶⁴ Μπαίνοντας σε ένα δωμάτιο, μπορεί κανείς να αισθανθεί αμέσως τυλιγμένος από μια ζεστή ατμόσφαιρα, αλλά μπορεί επίσης να καταλήξει σε μια τεταμένη ατμόσφαιρα.²⁶⁵ Για ένα άτομο μπορεί κανείς να πει ότι εκπέμπει μια ατμόσφαιρα που προκαλεί δέος, ή πως τον περιβάλλει μια ερωτική ατμόσφαιρα.²⁶⁶ Η ψυχολογία των μαζών μιλά επίσης για ατμόσφαιρα με όρους κοινής διάθεσης, η οποία μαγεύει τα άτομα στο πλήθος και τα ενσωματώνει στη σύνολο.²⁶⁷ Στον πολιτικό λόγο λέγεται ότι όλα εξαρτώνται από την ατμόσφαιρα στην οποία συμβαίνει κάτι, και η βελτίωση της πολιτικής ατμόσφαιρας είναι πολύ σημαντική.²⁶⁸

Γίνεται επίσης λόγος για την ατμόσφαιρα μιας πόλης.²⁶⁹ Με τον όρο ατμόσφαιρα εννοείται αυτό που είναι κοινός τόπος και αυτονόητο για τους κατοίκους της πόλης και που συνεχώς παράγουν οι ντόπιοι μέσα από τη ζωή τους, αλλά το οποίο προσέχει πρώτα ο ξένος ως χαρακτηριστικό.²⁷⁰ Κάτι που είναι χαρακτηριστικό για μια πόλη είναι αυτό που την κάνει ιδιαίτερη και, επομένως, δεν μπορεί να μεταδοθεί με γενικές έννοιες, τουναντίον πρέπει να γίνει αισθητό.²⁷¹ Η ατμόσφαιρα μιας πόλης δεν είναι ίδια με την εικόνα της, καθώς η εικόνα μιας πόλης είναι η συνειδητά προβαλλόμενη αυτοπροσωπογραφία της και το άθροισμα των πλεονεκτημάτων της που

---

²⁶⁰ Πρβλ. Ό.π.

²⁶¹ Πρβλ. Ό.π., σ. 45

²⁶² Πρβλ. G. Böhme, *Atmospheric Architectures: The Aesthetics of Felt Spaces*, σ. 13

²⁶³ Πρβλ. G. Böhme, «Urban Atmospheres: Charting New Directions for Architecture and Urban Planning», σ. 43

²⁶⁴ Πρβλ. G. Böhme, *Atmospheric Architectures: The Aesthetics of Felt Spaces*, σ. 13

²⁶⁵ Πρβλ. Ό.π.

²⁶⁶ Πρβλ. Ό.π., σ. 13, 14

²⁶⁷ Πρβλ. G. Böhme, «Urban Atmospheres: Charting New Directions for Architecture and Urban Planning», σ. 46

²⁶⁸ Πρβλ. G. Böhme, *Atmospheric Architectures: The Aesthetics of Felt Spaces*, σ. 13

²⁶⁹ Πρβλ. G. Böhme, «Urban Atmospheres: Charting New Directions for Architecture and Urban Planning», σ. 46

²⁷⁰ Πρβλ. Ό.π., σ. 46,48

²⁷¹ Πρβλ. Ό.π., σ. 48

μπορεί να απολαύσει ένας ξένος.²⁷² Η ατμόσφαιρα μιας πόλης είναι ο τρόπος με τον οποίο συμβαίνει η ζωή μέσα στην πόλη.²⁷³

Ωστόσο, η έννοια της ατμόσφαιρας είναι πιο γνωστή από το κοινωνικό πλαίσιο, όπως προκύπτει μέσα από την αλληλεπίδραση προσώπων.²⁷⁴ Κάθε προσωπική επικοινωνία γίνεται με μια συγκεκριμένη διάθεση, που πηγάζει από τη φυσιολογία και τη συμπεριφορά των εν λόγω ανθρώπων, με όλους να συμβάλλουν στην κοινή ατμόσφαιρα.²⁷⁵

Περαιτέρω, γίνεται λόγος για τη δυνατή ατμόσφαιρα ενός έργου τέχνης²⁷⁶, ή για τον ατμοσφαιρικό τρόπο παρουσίασής του²⁷⁷, σε ομιλίες στα εγκαίνια εκθέσεων και σε καταλόγους τέχνης.²⁷⁸ Σύμφωνα με τον Böhme, η συχνή χρήση της έννοιας στη ατμόσφαιρας στο πλαίσιο της αισθητικής υποδηλώνει ότι αυτός ο όρος αναφέρεται σε κάτι που είναι σχετικό με την αισθητική, αλλά την ίδια στιγμή απροσδιόριστο, κάτι του οποίου η επεξεργασία και η περιγραφή εκκρεμεί ακόμη.²⁷⁹

Ακολούθως, ο Böhme ταξινομεί τα χαρακτηριστικά που αποδίδονται στις ατμόσφαιρες στην καθημερινή γλώσσα σε πέντε κύριες ομάδες, με σκοπό τον πιο ακριβή προσδιορισμό τους. Σύμφωνα με τον Böhme, οι ατμόσφαιρες χαρακτηρίζονται πρώτον από διαθέσεις, όπως χαρούμενες, μελαγχολικές και, δεύτερον, από συναισθησίες, δηλαδή καταστάσεις όπως κρύο και ζεστό.²⁸⁰ Μια τρίτη ομάδα χαρακτηριστικών που προσδιορίζουν τις ατμόσφαιρες υποδηλώνει κίνηση, όπως ανυψωτική και καταπιεστική, και μια τέταρτη ομάδα αποτελείται από διυποκειμενικές ατμόσφαιρες, οι οποίες προκύπτουν στη συνάντηση δύο ατόμων, ακόμη και πριν ξεκινήσει συζήτηση μεταξύ τους, και οι οποίες καθορίζονται από χαρακτηριστικά όπως η φυσιολογία ή το ύψος ενός ατόμου.²⁸¹ Μία πέμπτη ομάδα χαρακτηριστικών αναφέρεται σε συμβατικά χαρακτηριστικά, όπως κομψός, ή φτωχός, τα οποία εκπορεύονται πολιτισμικά.²⁸²

---

²⁷² Πρβλ. Ό.π.

²⁷³ Πρβλ. Ό.π.

²⁷⁴ Πρβλ. Ό.π., σ. 45

²⁷⁵ Πρβλ. Ό.π., σ. 45, 46

²⁷⁶ Πρβλ. G. Böhme, *Atmospheric Architectures: The Aesthetics of Felt Spaces*, σ. 13

²⁷⁷ Πρβλ. G. Böhme, *The Aesthetics of Atmospheres*, σ. 11

²⁷⁸ Πρβλ. Ό.π.

²⁷⁹ Πρβλ. G. Böhme, *Atmospheric Architectures: The Aesthetics of Felt Spaces*, σ. 14

²⁸⁰ Πρβλ. G. Böhme, «The Theory of Atmospheres and its Applications», σ. 93, 94

²⁸¹ Πρβλ. Ό.π., σ. 94

²⁸² Πρβλ. Ό.π.

Πέρα από τη χρήση του ως όρου της καθημερινής γλώσσας, ο όρος της ατμόσφαιρας χρησιμοποιείται ως επιστημονικός όρος και εκτός των φυσικών επιστημών για περίπου μισό αιώνα.²⁸³ Συγκεκριμένα, ο όρος της ατμόσφαιρας έχει χρησιμοποιηθεί ως επιστημονικός όρος για την ονομασία χωρικά εκτεταμένων συναισθημάτων περίπου από τα μέσα του εικοστού αιώνα.²⁸⁴ Ωστόσο, η ατμόσφαιρα δεν ήταν μέχρι τώρα έννοια αισθητικής θεωρίας.²⁸⁵

Παρ' όλα αυτά, οι ατμόσφαιρες δεν είναι εντελώς άγνωστες στην παραδοσιακή θεωρία της τέχνης, παρά το γεγονός ότι η παραδοσιακή θεωρία της τέχνης δεν προσανατολίζεται στην εμπειρία της τέχνης, αλλά μάλλον στην κρίση της τέχνης.²⁸⁶ Συγκεκριμένα, υπάρχουν παρόμοιοι όροι, οι οποίοι έχουν χρησιμοποιηθεί ιστορικά πριν από αυτόν της ατμόσφαιρας.²⁸⁷ Οι όροι αυτοί έχουν ουσιαστικά λειτουργήσει ως προκάτοχοι του όρου της ατμόσφαιρας στην αισθητική θεωρία.²⁸⁸

Ο Böhme εντοπίζει τον όρο της αύρας στο έργο του Βάλτερ Μπένγιαμιν ως έναν τέτοιο όρο προκάτοχο της ατμόσφαιρας.²⁸⁹ Σύμφωνα με τον Böhme, ο όρος της αύρας έχει λειτουργήσει ως υποκατάστατο της έννοιας της ατμόσφαιρας, με το περιεχόμενό του να είναι σημαντικό για την ανάπτυξη της έννοιας της ατμόσφαιρας, ως θεμελιώδους έννοιας της αισθητικής.²⁹⁰ Ειδικότερα, ο Μπένγιαμιν εισήγαγε τον όρο αύρα για να προσδιορίσει εκείνη την ατμόσφαιρα απόστασης και δέους που περιβάλλει τα πρωτότυπα έργα τέχνης.²⁹¹ Ο Μπένγιαμιν ήλπιζε ότι με αυτόν τον τρόπο θα μπορούσε να δείξει τη διαφορά μεταξύ ενός πρωτοτύπου και των αναπαραγωγών του.²⁹² Ο Μπένγιαμιν θεώρησε επίσης δυνατό να εντοπίσει μια γενική εξέλιξη στην τέχνη, που προκαλείται από την απώλεια της αύρας των έργων τέχνης, η οποία φθείρεται στην εποχή της δυνατότητας της τεχνικής αναπαραγωγής του έργου τέχνης, μέσω τεχνικής αναπαραγωγής τους σε αντίγραφα, τα οποία και αντικαθιστούν τη μοναδική εμφάνισή τους.²⁹³ Συνεπώς, ο Μπένγιαμιν εισήγαγε την έννοια της αύρας για να χαρακτηρίσει τα έργα τέχνης, με σκοπό να τα συλλάβει στην πληρότητά

---

²⁸³ Πρβλ. G. Böhme, «Atmosphäre», σ. 1

²⁸⁴ Πρβλ. Ό.π.

²⁸⁵ Πρβλ. G. Böhme, *The Aesthetics of Atmospheres*, σ. 14

²⁸⁶ Πρβλ. G. Böhme, *Für eine ökologische Naturästhetik*, σ. 149

²⁸⁷ Πρβλ. G. Böhme, «Atmosphäre», σ. 1

²⁸⁸ Πρβλ. G. Böhme, *Atmospheric Architectures: The Aesthetics of Felt Spaces*, σ. 17

²⁸⁹ Πρβλ. G. Böhme, «Atmosphäre», σ. 1

²⁹⁰ Πρβλ. G. Böhme, *The Aesthetics of Atmospheres*, σ. 14

²⁹¹ Πρβλ. G. Böhme, *Atmospheric Architectures: The Aesthetics of Felt Spaces*, σ. 17

²⁹² Πρβλ. Ό.π.

²⁹³ Πρβλ. W. Benjamin, *Das Kunstwerk im Zeitalter seiner technischen Reproduzierbarkeit*. Φραγκφούρτη: Suhrkamp, 2003, σ.13

τους, η οποία υπερβαίνει τις συγκεκριμένες ιδιότητές τους και δεν μπορεί να συλληφθεί μόνο μέσω αυτών.²⁹⁴ Η αύρα είναι αυτό το πράγμα που υπερβαίνει τις συγκεκριμένες ιδιότητες, παρ' όλα αυτά η έννοια της αύρας παρέμενε εντελώς απροσδιόριστη.²⁹⁵

Ωστόσο, αυτή η αύρα μπορεί να γίνει αισθητή όχι μόνο σε προϊόντα τέχνης ή μόνο σε πρωτότυπα έργα τέχνης, καθώς η αύρα εμφανίζεται και σε φυσικά φαινόμενα.²⁹⁶ Μάλιστα, καθ' όσον η αύρα εμφανίζεται σε φυσικά αντικείμενα και πηγάζει από αυτά²⁹⁷, για τον Μπένγιαμιν η προϋπόθεση για την εμπειρία της αύρας²⁹⁸ είναι, πρώτον, μια συγκεκριμένη φυσική εντύπωση ή διάθεση ως υπόβαθρο και, δεύτερον, μια ορισμένη δεκτικότητα στον παρατηρητή.²⁹⁹ Επιπλέον, η αίσθηση της αύρας είναι μια σωματική εμπειρία³⁰⁰, καθώς το να αισθάνεται κανείς την αύρα σημαίνει να την απορροφά στη δική του σωματική διάθεση.³⁰¹ Αυτό που γίνεται αντιληπτό στην αίσθηση της αύρας είναι μια απροσδιόριστη ποιότητα, κάτι χωρικά διάχυτο, μία ατμόσφαιρα.³⁰² Επομένως, ο όρος της αύρας υποδηλώνει την ατμόσφαιρα γενικά.³⁰³

2.3 Η έννοια της ατμόσφαιρας στον Böhme

Η πρώτη φορά κατά την οποία χρησιμοποιήθηκε η ίδια η έννοια της ατμόσφαιρας σε φιλοσοφικό πλαίσιο, είναι και η πρώτη πηγή της έννοιας της ατμόσφαιρας, στην οποία βασίστηκε ο Gernot Böhme για να αναπτύξει τη δική του έννοια της ατμόσφαιρας ως επιστημονικής έννοιας. Αυτή η πρώτη πηγή είναι το έργο του φαινομενολόγου Herman Schmitz, ο οποίος εισηγήθηκε μια φαινομενολογία των ατμοσφαιρών ως μέρος της θεωρίας του για την αντίληψη.³⁰⁴

---

²⁹⁴ Πρβλ. G. Böhme, *The Aesthetics of Atmospheres*, σ. 14

²⁹⁵ Πρβλ. *Ο.π.*

²⁹⁶ Πρβλ. G. Böhme, *Atmospheric Architectures: The Aesthetics of Felt Spaces*, σ. 18

²⁹⁷ Πρβλ. G. Böhme, *The Aesthetics of Atmospheres*, σ. 15

²⁹⁸ Πρβλ. G. Böhme, *Atmospheric Architectures: The Aesthetics of Felt Spaces*, σ. 18

²⁹⁹ Πρβλ. G. Böhme, *The Aesthetics of Atmospheres*, σ. 15

³⁰⁰ Πρβλ. *Ο.π.*, σ. 13

³⁰¹ Πρβλ. G. Böhme, *Atmospheric Architectures: The Aesthetics of Felt Spaces*, σ. 18

³⁰² Πρβλ. *Ο.π.*

³⁰³ Πρβλ. *Ο.π.*, σ. 17

³⁰⁴ Πρβλ. G. Böhme, «The Theory of Atmospheres and its Applications», σ. 92, 93

Στο έργο του Hermann Schmitz οι ατμόσφαιρες υποβλήθηκαν σε εκτενή ανάλυση³⁰⁵, πάντα στο πλαίσιο της φιλοσοφίας του για το σώμα.³⁰⁶ Συγκεκριμένα, ο Schmitz εισήγαγε την έννοια της ατμόσφαιρας χρησιμοποιώντας τη φαινομενολογική μέθοδο, βασιζόμενος δηλαδή στις καθημερινές εμπειρίες του φαινομένου των ατμοσφαιρών.³⁰⁷ Η έννοια της ατμόσφαιρας του Schmitz βρίσκει τον πρόδρομο της στις ιδέες του Ludwig Klages σχετικά με την πραγματικότητα των εικόνων.³⁰⁸ Συγκεκριμένα, αφενός στην ιδέα της αυτόνομης πραγματικότητας των εικόνων σε σχέση με τους φορείς τους, αφετέρου στον ρόλο των εικόνων ως ενεργών συναισθηματικών οντοτήτων.³⁰⁹

Ακολούθως, ο Schmitz ορίζει τις ατμόσφαιρες ως τις «δυνάμεις του αισθήματος που ξεχύνονται απεριόριστα στην απόσταση».³¹⁰ Μάλιστα είναι σημαντικό για τον Schmitz να τονίσει τη χωρική φύση των συναισθημάτων, καθώς με τον συγκεκριμένο ορισμό της ατμόσφαιρας, ο Schmitz απορρίπτει τη θέση που έχουν τα συναισθήματα στην ευρωπαϊκή σκέψη.³¹¹

Ειδικότερα, τα συναισθήματα αντιμετωπίζονται στην ευρωπαϊκή σκέψη ως προσδιορισμοί του νου, ένα γεγονός το οποίο ο Schmitz θεωρεί ως μια από τις μεγάλες αποτυχίες του ευρωπαϊκού πνεύματος.³¹² Αυτή η αντιμετώπιση των συναισθημάτων μπορεί να βρεθεί ήδη από τον Δημόκριτο και τον Πλάτωνα μέχρι και τον Καντ, για τον οποίο τα συναισθήματα ευχαρίστησης και δυσαρέσκειας δεν δηλώνουν κάτι το αντικειμενικό.³¹³

Ο Schmitz δείχνει ότι πρότερα, κατά την ομηρική εποχή, τα ανθρώπινα όντα βίωναν τα συναισθήματα ως κάτι το εξωτερικό, ως δυνάμεις που παρεμβαίνουν στην ανθρώπινη σωματική ύπαρξη.³¹⁴ Ακολούθως, ο Schmitz ορίζει τα συναισθήματα ως διάχυτες ατμόσφαιρες, που επισκέπτονται το σώμα με τη μορφή συναισθήματος.³¹⁵

---

³⁰⁵ Πρβλ. G. Böhme, «Atmosphäre», σ. 1

³⁰⁶ Πρβλ. G. Böhme, *Atmospheric Architectures: The Aesthetics of Felt Spaces*, σ. 18

³⁰⁷ Πρβλ. *Ο.π.*, σ. 20

³⁰⁸ Πρβλ. G. Böhme, *The Aesthetics of Atmospheres*, σ. 16

³⁰⁹ Πρβλ. G. Böhme, *Atmospheric Architectures: The Aesthetics of Felt Spaces*, σ. 19

³¹⁰ G. Böhme, «Atmosphäre», σ. 2

³¹¹ Πρβλ. *Ο.π.*

³¹² Πρβλ. *Ο.π.*

³¹³ Πρβλ. *Ο.π.*

³¹⁴ Πρβλ. G. Böhme, *The Aesthetics of Atmospheres*, σ. 17

³¹⁵ Πρβλ. *Ο.π.*, σ. 17

Σύμφωνα με το Böhme, μπορεί κανείς να βρει στον Schmitz τις απαρχές μιας νέας αισθητικής.³¹⁶ Η αισθητική αυτή διεκδικεί τις δυνατότητες του όρου της ατμόσφαιρας, αφήνοντας πίσω τον διανοητισμό της κλασικής αισθητικής και τον περιορισμό της στην τέχνη, αφού οι ατμόσφαιρες είναι αυτό που βιώνεται στη σωματική παρουσία ανθρώπων και πραγμάτων σε χώρους.³¹⁷

Ωστόσο, για τον Böhme η προσπάθεια του Schmitz πάσχει πρωτίστως από το γεγονός ότι δίνει στις ατμόσφαιρες υπερβολική αυτονομία σε σχέση με τα πράγματα.³¹⁸ Ειδικότερα, οι ατμόσφαιρες επιπλέον ελεύθερα και δεν έχουν αρχικά καμία σχέση με τα πράγματα, τα οποία δεν μπορούν να παράγουν ατμόσφαιρες, μπορούν μόνο να τις αιχμαλωτίσουν.³¹⁹

Σε αντίθεση με την προσέγγιση του Schmitz, στη θεωρία της ατμόσφαιρας του Böhme οι ατμόσφαιρες δεν επιπλέον ελεύθερα, αλλά αντιθέτως προέρχονται και δημιουργούνται από πράγματα και πρόσωπα.³²⁰ Σε αυτή την προσέγγιση οι ατμόσφαιρες δεν είναι κάτι αντικειμενικό, δηλαδή δεν είναι ιδιότητες των πραγμάτων, όμως ανήκουν στα πράγματα αρθρώνοντας την παρουσία τους μέσω των ιδιοτήτων των πραγμάτων, τις οποίες ο Böhme ορίζει ως εκστάσεις των πραγμάτων.³²¹

Στην κλασική οντολογία του πράγματος, οι εκστάσεις στις οποίες αναφέρεται ο Böhme προσδιορίζονται ως δευτερεύουσες ιδιότητες, οι οποίες δεν ανήκουν από μόνες τους στο πράγμα παρά μόνο σε σχέση με ένα υποκείμενο.³²² Ωστόσο, για τον Böhme ακόμη και οι λεγόμενες πρωταρχικές ιδιότητες, όπως η μορφή, θα πρέπει να συμπεριλαμβάνονται στις εκστάσεις.³²³

Στην κλασική οντολογία του πράγματος, η μορφή θεωρείται ως κάτι που περικλείει εσωτερικά τον όγκο του πράγματος και το περιορίζει εξωτερικά.³²⁴ Ωστόσο, η μορφή ενός πράγματος ασκεί και εξωτερική επίδραση, καθώς ακτινοβολεί στο περιβάλλον και το γεμίζει με εντάσεις³²⁵ και, συνεπώς, θα πρέπει να περιλαμβάνεται στις εκστάσεις.

---

³¹⁶ Πρβλ. G. Böhme, *Atmospheric Architectures: The Aesthetics of Felt Spaces*, σ. 20

³¹⁷ Πρβλ. *Ο.π.*

³¹⁸ Πρβλ. *Ο.π.*, σ. 21

³¹⁹ Πρβλ. G. Böhme, *The Aesthetics of Atmospheres*, σ. 17

³²⁰ Πρβλ. *Ο.π.*, σ. 19

³²¹ Πρβλ. *Ο.π.*

³²² Πρβλ. *Ο.π.*

³²³ Πρβλ. *Ο.π.*

³²⁴ Πρβλ. *Ο.π.*

³²⁵ Πρβλ. *Ο.π.*

Η νέα οντολογία του πράγματος, που εισάγει ο Böhme στο πλαίσιο της θεωρίας του για τις ατμόσφαιρες, εξηγεί τη σύνδεση μεταξύ των ιδιοτήτων των πραγμάτων και της ατμόσφαιρας, που αυτά ακτινοβολούν, απαντώντας έτσι και στο ερώτημα της κλασικής αισθητικής για το πώς συνδέονται οι ιδιότητες ενός πράγματος με την ομορφιά του.³²⁶ Πλέον οι συγκεκριμένες ιδιότητες διαβάζονται ως οι εκστάσεις του πράγματος και η ομορφιά του ως ο τρόπος παρουσίας του.³²⁷

Σύμφωνα με τον Böhme, υπάρχουν δύο προσεγγίσεις στη θεωρία των ατμοσφαιρών, με το έργο του Hermann Schmitz να εκφράζει την πρώτη προσέγγιση, η οποία εστιάζει στην ανάλυση της διαδικασίας της πρόσληψης του φαινομένου της ατμόσφαιρας από τα υποκείμενα.³²⁸ Ο Böhme καταλήγει στο συμπέρασμα πως η θεωρία του Schmitz για τις ατμόσφαιρες είναι ισχυρή, ως προς το γεγονός ότι είναι σε θέση να αποδώσει μια πλήρη περιγραφή της αντίληψης των ατμοσφαιρών.³²⁹

Η δεύτερη προσέγγιση στη θεωρία των ατμοσφαιρών εστιάζει στην ανάλυση της διαδικασίας της παραγωγής του φαινομένου της ατμόσφαιρας από τη σκοπιά των αντικειμενικών παραγόντων, οι οποίοι παράγουν τις συνθήκες αυτών των υποκειμενικών εμπειριών.³³⁰ Σύμφωνα με τον Böhme, η θεωρία του Schmitz είναι αδύναμη ως προς το γεγονός ότι εναντιώνεται στη δυνατότητα της παραγωγής τους από τα πράγματα, με αποτέλεσμα αυτή η προσέγγιση να αποκρύπτει ολόκληρο το φάσμα της αισθητικής εργασίας.³³¹ Αντιθέτως, η νέα οντολογία του πράγματος, που εισάγει ο Böhme, αποκαλύπτει την αισθητική εργασία σε όλες τις διαστάσεις.³³² Η αισθητική εργασία συνίσταται στο να δίνει κανείς σε πράγματα ή στον άνθρωπο τέτοιες ιδιότητες, από τις οποίες μπορούν να προέλθουν οι ατμόσφαιρες.³³³ Πρόκειται συνεπώς για την παραγωγή ατμοσφαιρών μέσω της εργασίας σε ένα αντικείμενο, κάτι που συμβαίνει σε ολόκληρη τη σφαίρα της τέχνης, από τον σχεδιασμό σκηνικών και τη διαφήμιση, μέχρι τα καλλυντικά και την εσωτερική διακόσμηση.³³⁴

---

³²⁶ Πρβλ. *Ο.π.*, σ. 20

³²⁷ Πρβλ. *Ο.π.*

³²⁸ Πρβλ. G. Böhme, «Atmosphäre», σ. 4

³²⁹ Πρβλ. G. Böhme, *Atmospheric Architectures: The Aesthetics of Felt Spaces*, σ. 21

³³⁰ Πρβλ. G. Böhme, «Atmosphäre», σ. 4

³³¹ Πρβλ. G. Böhme, *Atmospheric Architectures: The Aesthetics of Felt Spaces*, σ. 21

³³² Πρβλ. G. Böhme, *The Aesthetics of Atmospheres*, σ. 19

³³³ Πρβλ. *Ο.π.*, σ. 20

³³⁴ Πρβλ. *Ο.π.*, σ. 14

Συνεπώς, στην αισθητική θεωρία της ατμόσφαιρας πρόκειται για μια γενική θεωρία της αισθητικής εργασίας.³³⁵ Σύμφωνα με τον Böhme, το πρωταρχικό καθήκον της αισθητικής δεν είναι πλέον να προσδιορίζει τι είναι τέχνη και να παρέχει μέσα για την κριτική της.³³⁶ Τουναντίον, το θέμα της αισθητικής είναι πλέον το πλήρες φάσμα της αισθητικής εργασίας³³⁷, το οποίο κατείχε περιθωριακή θέση στην παραδοσιακή αισθητική.³³⁸ Η αισθητική εργασία σε αυτούς τους τομείς είναι γενικά άδηλη, επειδή εμπλέκονται ικανότητες χειροτεχνίας, οι οποίες δύσκολα μπορούν να μεταδοθούν λεκτικά, αλλά απαιτούν επίδειξη στην πράξη.³³⁹ Γενικά, σύμφωνα με τον Böhme, η γνώση σχετικά με την παραγωγή ατμοσφαιρών είναι πολύ σπάνια σαφής και παραμορφώνεται από τη διχοτόμηση υποκειμένου και αντικειμένου.³⁴⁰

Παρ' όλα αυτά, ο Böhme βρίσκει μια ρητή και σαφή καταγραφή του τρόπου με τον οποίο μπορούν να παραχθούν ατμόσφαιρες μέσω της επιλογής αντικειμένων, χρωμάτων και ήχων στην θεωρία της τέχνης του κήπου, όπως αυτή παρουσιάζεται στο έργο του Christian Cay Lorenz Hirschfeld.³⁴¹ Το έργο του Hirschfeld είναι η δεύτερη πηγή στην οποία βασίστηκε ο Böhme για να αναπτύξει τη δική του έννοια της ατμόσφαιρας, παρά το γεγονός ότι ο Hirschfeld δεν χρησιμοποιεί την έννοια της ατμόσφαιρας, αλλά αντ' αυτού αναφέρεται σε φυσικές σκηνές στον Αγγλικό Κήπο.³⁴² Με τον όρο σκηνές, ο Hirschfeld εννοεί τις διευθετήσεις του φυσικού χώρου, στις οποίες επικρατεί μια συγκεκριμένη ατμόσφαιρα, γαλήνια, ηρωική ή και μελαγχολική.³⁴³ Οι φυσικές σκηνές έχουν τον σκοπό να βάζουν τους επισκέπτες στη σωστή ψυχική διάθεση και θα πρέπει να σχεδιάζονται κατανοώντας ότι οι σκηνές αυτές δεν είναι αξιοθέατα, αλλά χώροι διάθεσης.³⁴⁴ Μάλιστα, μια σκηνή της φύσης χαρακτηρίζεται από τον χαρακτήρα της, ο οποίος καθορίζεται σύμφωνα με τη διάθεση στην οποία βάζει τον επισκέπτη.³⁴⁵ Ακολούθως η γνώση ενός καλλιτέχνη του κήπου συνίσταται στο ότι γνωρίζει με ποια στοιχεία παράγεται ο χαρακτήρας μιας φυσικής σκηνής.³⁴⁶ Ο Böhme ισχυρίζεται πως με τη χρήση της έννοιας του χαρακτήρα, με σκοπό

---

³³⁵ Πρβλ. *Ο.π.*

³³⁶ Πρβλ. *Ο.π.*, σ. 13

³³⁷ Πρβλ. *Ο.π.*, σ. 14

³³⁸ Πρβλ. *Ο.π.*, σ. 26

³³⁹ Πρβλ. *Ο.π.*, σ. 21

³⁴⁰ Πρβλ. *Ο.π.*

³⁴¹ Πρβλ. *Ο.π.*

³⁴² Πρβλ. G. Böhme, «Atmosphäre», σ. 2

³⁴³ Πρβλ. G. Böhme, *The Aesthetics of Atmospheres*, σ. 21

³⁴⁴ Πρβλ. G. Böhme, «Atmosphäre», σ. 2

³⁴⁵ Πρβλ. *Ο.π.*

³⁴⁶ Πρβλ. G. Böhme, *The Aesthetics of Atmospheres*, σ. 22

να περιγράψει την αισθηματική ποιότητα των σκηνών της φύσης, ο Hirschfeld έχει παράσχει μια σημαντική έννοια για την περιγραφή των ατμοσφαιρών.³⁴⁷

Η έννοια αυτή του χαρακτήρα καθιστά σαφές το γεγονός ότι οι ατμόσφαιρες δεν είναι κάτι πλήρως υποκειμενικό, το οποίο προβάλλεται στον Αγγλικό Κήπο από τον θεατή, αλλά τουναντίον ότι οι ατμόσφαιρες είναι κάτι το αντικειμενικό, το οποίο μπορεί να επηρεάσει τον θεατή αισθηματικά.³⁴⁸ Επιπλέον, το έργο του Hirschfeld είναι για τον Böhme σημαντικό ως ιστορική πηγή για τη θεωρία των ατμοσφαιρών, λόγω της εστίασης του Hirschfeld στην πρακτική εφαρμογή. Συγκεκριμένα, ο Hirschfeld επικεντρώνεται στον τρόπο με τον οποίο πρέπει να σχεδιαστεί ένας κήπος, έτσι ώστε να δημιουργηθούν οι επιθυμητές φυσικές σκηνές.³⁴⁹ Ο Hirschfeld βοηθά έτσι τον καλλιτέχνη του κήπου να δημιουργήσει φυσικές σκηνές με συγκεκριμένες ατμόσφαιρες.³⁵⁰ Την ίδια στιγμή, η επικέντρωσή του σε πρακτικές οδηγίες φέρνει τον Hirschfeld σε επαφή με την τέχνη της σκηνογραφίας.³⁵¹ Η τέχνη της σκηνογραφίας έχει να κάνει με τον τρόπο με τον οποίο ο σχεδιασμός μιας σκηνής δημιουργεί μια συγκεκριμένη ατμόσφαιρα στον χώρο.³⁵² Οι σκηνογράφοι μπορούν να δημιουργούν σε έναν χώρο παράστασης μια ατμόσφαιρα, η οποία αφενός συντονίζει το κοινό στα γεγονότα της παράστασης και αφετέρου παρέχει στους ηθοποιούς ένα υπόβαθρο, το οποίο δημιουργεί απήχηση για την ερμηνεία τους.³⁵³ Εμπνεόμενος από τον Hirschfeld, ο Böhme βρήκε στην τέχνη της σκηνογραφίας ένα παράδειγμα για τη μελέτη των ατμοσφαιρών³⁵⁴, το οποίο δίνει αντικειμενική πραγματικότητα στην ιδέα της παραγωγής ατμοσφαιρών.³⁵⁵

Για τον Böhme το γεγονός ότι υπάρχει στην τέχνη της σκηνής ένα σύνολο γνώσεων σχετικά με το πώς μπορεί κανείς να παράγει ατμόσφαιρες, μετατρέπει τη σκηνογραφία σε ένα παράδειγμα που πρέπει να προσανατολίσει οποιαδήποτε θεωρία ατμοσφαιρών.³⁵⁶ Παρ' όλα αυτά οι ίδιοι οι σκηνογράφοι δεν χρησιμοποιούν τον όρο ατμόσφαιρα, αντ' αυτού χρησιμοποιούν την

---

³⁴⁷ Πρβλ. G. Böhme, «Atmosphäre», σ. 2

³⁴⁸ Πρβλ. Ό.π.

³⁴⁹ Πρβλ. Ό.π.

³⁵⁰ Πρβλ. Ό.π.

³⁵¹ Πρβλ. Ό.π., σ. 3

³⁵² Πρβλ. Ό.π., σ. 3

³⁵³ Πρβλ. G. Böhme, «The Theory of Atmospheres and its Applications», σ. 94

³⁵⁴ Πρβλ. G. Böhme, «Atmosphäre», σ. 3

³⁵⁵ Πρβλ. G. Böhme, *The Aesthetics of Atmospheres*, 28

³⁵⁶ Πρβλ. G. Böhme, «The Theory of Atmospheres and its Applications», σ. 94

έννοια του κλίματος, μια έκφραση η οποία συνδέεται στενά με την έννοια της ατμόσφαιρας.³⁵⁷ Οι πιο σημαντικοί παράγοντες για τη σκηνογραφία, οι οποίοι συμβάλλουν στη δημιουργία ενός συγκεκριμένου κλίματος, μιας συγκεκριμένης ατμόσφαιρας είναι η μουσική και ο φωτισμός.³⁵⁸ Από την προοπτική της σκηνογραφίας, οι ατμόσφαιρες καθορίζονται από τους παράγοντες αυτούς, οι οποίοι παράγουν τις ατμόσφαιρες και όχι από την ανάλυση των εμπειριών που παρέχουν.³⁵⁹

Στο συγκεκριμένο πλαίσιο η έννοια της παραγωγής δεν αναφέρεται στη δημιουργία ενός πράγματος, αλλά στη ρύθμιση των συνθηκών υπό τις οποίες ένας θεατής αποκτά την εντύπωση μιας ατμόσφαιρας που επικρατεί σε έναν χώρο.³⁶⁰ Παράγοντες που βάζουν κάποιον στο κλίμα, όπως το φως, το χρώμα και ο ήχος είναι αντικειμενικοί παράγοντες και έχουν υλικό χαρακτήρα, δεν αποτελούν δομικά στοιχεία ατμοσφαιρών, αλλά απλώς συνθήκες υπό τις οποίες ένα υποκείμενο μπορεί να βιώσει μια ατμόσφαιρα.³⁶¹ Σύμφωνα με τον Böhme οι ίδιες ατμόσφαιρες μπορούν να παραχθούν και μέσα από λέξεις και ζωγραφιές.³⁶² Συγκεκριμένα, μια ιστορία, είτε διαβάζεται είτε ακούγεται, παράγει την ατμόσφαιρα που κυριαρχεί στα γεγονότα που διηγείται, ενώ και οι πίνακες που απεικονίζουν μια μελαγχολική σκηνή παράγουν και τη μελαγχολική αυτή ατμόσφαιρα της σκηνής.³⁶³ Συνεπώς, η θεωρία του Böhme για τις ατμόσφαιρες επιτρέπει μια ολοκληρωμένη διερεύνηση του φάσματος της αισθητικής εργασίας και ρίχνει νέο φως στα αισθητικά αντικείμενα, συμπεριλαμβανομένων των έργων τέχνης.³⁶⁴

Η πρώτη όμως φορά κατά την οποία χρησιμοποιήθηκε η έννοια της ατμόσφαιρας σε επιστημονικό πλαίσιο εκτός της επιστήμης της μετεωρολογίας³⁶⁵, και ταυτόχρονα η τρίτη πηγή της έννοιας της ατμόσφαιρας, στην οποία βασίστηκε ο Gernot Böhme για να αναπτύξει τη δική του έννοια της ατμόσφαιρας, είναι το έργο του ψυχιάτρου Hubert Tellenbach. Ειδικότερα, ο Tellenbach ενδιαφέρεται πρωτίστως για τις οσφρητικές ατμόσφαιρες³⁶⁶, με το πρωταρχικό φαινόμενο της ατμόσφαιρας να είναι για αυτόν η μυρωδιά της φωλιάς, η οποία είναι η μυρωδιά

---

³⁵⁷ Πρβλ. G. Böhme, «Atmosphäre», σ. 3

³⁵⁸ Πρβλ. G. Böhme, «The Theory of Atmospheres and its Applications», σ. 94

³⁵⁹ Πρβλ. G. Böhme, «Atmosphäre», σ. 3

³⁶⁰ Πρβλ. Ό.π.

³⁶¹ Πρβλ. Ό.π.

³⁶² Πρβλ. G. Böhme, *The Aesthetics of Atmospheres*, σ. 22

³⁶³ Πρβλ. Ό.π.

³⁶⁴ Πρβλ. Ό.π.

³⁶⁵ Πρβλ. G. Böhme, «The Theory of Atmospheres and its Applications», σ. 93

³⁶⁶ Πρβλ. Ό.π.

που ενημερώνει τα ζώα για το ότι βρίσκονται στη φωλιά τους και μπορούν να αισθάνονται ασφαλείς.³⁶⁷ Επομένως, για τον Tellenbach, οι μυρωδιές που εμποτίζουν ένα δωμάτιο είναι παραδειγματικές για την ατμόσφαιρα.³⁶⁸

Ο συγκεκριμένος ορισμός της ατμόσφαιρας είναι εξαιρετικά σημαντικός για την έννοια της ατμόσφαιρας που αναπτύσσει ο Böhme, καθώς αυτός απευθύνεται σε μια φυσική βάση για τις ατμοσφαιρικές εμπειρίες και καθίσταται σαφές ότι αυτές δεν περιορίζονται στο ανθρώπινο βασίλειο.³⁶⁹ Περαιτέρω, ενώ στη φαινομενολογία οι ατμόσφαιρες θεωρούνται ως ένα φαινόμενο της συνείδησης, για τον Tellenbach οι ατμόσφαιρες είναι ένα εντελώς αισθητηριακό φαινόμενο.³⁷⁰

Βασιζόμενη σε αυτή την κατανόηση, η αισθητική των ατμοσφαιρών του Böhme μετατοπίζει την εστίαση της αισθητικής μακριά από το τι αντιπροσωπεύει ένα αισθητικό αντικείμενο, εστιάζοντας αντ' αυτού στον τρόπο με τον οποίο ένα τέτοιο αντικείμενο είναι παρόν.³⁷¹ Με αυτόν τον τρόπο, η αισθητική των ατμοσφαιρών αποκαθιστά την αισθητηριακή αντίληψη στην αισθητική, ενώ ο ίδιος ο όρος της αισθητικής αποκαθίσταται στην αρχική του σημασία, δηλαδή τη θεωρία της αντίληψης.³⁷²

Ο Böhme καθιστώντας τις ατμόσφαιρες ως κεντρικό θέμα της αισθητικής, ξεπερνά τον περιορισμό της αισθητικής στην κρίση και τον ορθό λόγο, την άρνηση της αισθητικότητας και της συναισθηματικής συμμετοχής, και τον περιορισμό του ενδιαφέροντος στην τέχνη.

Ακολούθως, η θεωρία του Böhme αποκαλύπτει την αισθητική εργασία σε όλες τις τις διαστάσεις. Η αισθητική εργασία συνίσταται στο δίνει κανείς σε πράγματα ή στον άνθρωπο τέτοιες ιδιότητες, από τις οποίες μπορούν να προέλθουν οι ατμόσφαιρες, κάτι που συμβαίνει σε ολόκληρη τη σφαίρα της τέχνης, από τον σχεδιασμό σκηνικών και τη διαφήμιση, μέχρι τα καλλυντικά και την εσωτερική διακόσμηση. Συνεπώς, η αισθητική θεωρία της ατμόσφαιρας πρόκειται για μια γενική θεωρία της αισθητικής εμπειρίας.

---

³⁶⁷ Πρβλ. G. Böhme, «Atmosphäre», σ. 2

³⁶⁸ Πρβλ. Ο.π.

³⁶⁹ Πρβλ. Ο.π.

³⁷⁰ Πρβλ. Ο.π.

³⁷¹ Πρβλ. G. Böhme, *The Aesthetics of Atmospheres*, σ. 26

³⁷² Πρβλ. Ο.π.

Συμπεράσματα και προοπτική

Η παρούσα εργασία διερεύνησε την προσπάθεια του Gernot Böhme να απαντήσει στην ανάγκη της δημιουργίας μιας νέας φιλοσοφίας της φύσης και ανέδειξε το σημαντικό έργο του συγκεκριμένου στοχαστή, απαντώντας συνάμα και στα ερευνητικά ερωτήματα που ετέθησαν ήδη από την αρχή της παρούσας μελέτης.

Ειδικότερα, η έρευνά μας φανέρωσε από το πρώτο κεφάλαιο πως ο Böhme ορίζει την έννοια της φιλοσοφίας της φύσης ως εκείνη την πνευματική προσπάθεια, η οποία αφοσιώνεται στην ερώτηση «Τί είναι φύση;». Η χρήση του συγκεκριμένου ερωτήματος βοηθά τον φιλόσοφο στην προσπάθεια του να δώσει τον ορισμό της φιλοσοφίας της φύσης, όμως την ίδια στιγμή υποδεικνύει και την ανάγκη της απάντησης του ερωτήματος αυτού, ως προϋπόθεση της άσκησης οποιασδήποτε φιλοσοφίας της φύσης.

Στη συνέχεια του κεφαλαίου, αναδείχθηκε ο τρόπος με τον οποίο ο Böhme κατανοεί την έννοια της φύσης. Συγκεκριμένα, για τον Böhme η έννοια της φύσης έχει σήμερα διπλή σημασία τόσο στην καθημερινή γλώσσα όσο και στη φιλοσοφική ορολογία. Από τη μια, η έννοια της φύσης αναφέρεται στην ουσία ενός όντος, καταδεικνύει αυτό που κάνει το εν λόγω ον αυτό που είναι. Από την άλλη, η έννοια της φύσης αναφέρεται σε εκείνη τη σφαίρα της ύπαρξης, η οποία «είναι εκεί από μόνη της, δεν είναι φτιαγμένη από ανθρώπους.

Προκειμένου να γίνει καλύτερα κατανοητή η συγκεκριμένη έννοια της φύσης, ο Böhme έκανε μία επισκόπηση της ιστορίας της, μέσα από μερικούς κύριους σταθμούς της. Το βασικό συμπέρασμα της συγκεκριμένης επισκόπησης φανέρωσε πως η αντίληψή μας για τη φύση έχει αποκτήσει τον ορισμό της ουσιαστικά μέσω της αντίθεσης με τα ανθρώπινα.

Στην εποχή του Σωκράτη, και ειδικότερα με τους Σοφιστές, αναδύθηκε μια έννοια της φύσης που αναπτύχθηκε μέσα από την αντίθεσή της σε οτιδήποτε είναι φτιαγμένο από το ανθρώπινο ον, δηλαδή σε αντίθεση προς τον νόμο, την τέχνη, και τον πολιτισμό. Ως εκ τούτου, η φύση ως ένας πόλος της ανθρώπινης αυτοκατανόησης διατηρείτο πάντα σταθερή, η φύση εθεωρείτο ως κάτι το δεδομένο, κάτι στο οποίο μπορούσε κανείς να βασιστεί.

Ωστόσο, η έρευνά μας φανέρωσε πως για τον Böhme η απλή αναφορά στο γεγονός ότι η φύση είναι ένας θεμελιώδης τόπος δεν επαρκεί πλέον, αφού η έννοια της φύσης, που υπονοείται εδώ, έχει καταστεί απαρχαιωμένη από την τεχνολογική ανάπτυξη. Πλέον, η έννοια της ανθρώπινης φύσης πρέπει να ερμηνευτεί με τέτοιο τρόπο ώστε να επιτρέπει να σταθούμε σταθερά ενάντια στην προοδευτική τεχνικοποίηση του ανθρώπινου όντος.

Μία νέα θεώρηση και αντίληψη της φύσης θα κατανοεί πως ο άνθρωπος δεν είναι αναγκασμένος να βρίσκεται στο σώμα του σαν να βρίσκεται σε ένα περίβλημα, αλλά ότι ο άνθρωπος ως ζωντανό σώμα (Leib) είναι η ίδια η φύση. Συνεπώς, η φιλοσοφία του σώματος, η οποία είναι ένα καλά καθιερωμένο φιλοσοφικό πεδίο, μπορεί να έχει έναν πρωταγωνιστικό ρόλο σε μία σύγχρονη φιλοσοφία της φύσης, αν και έχει έναν περιθωριακό ρόλο στη σημερινή φιλοσοφία.

Στη συνέχεια του κεφαλαίου φανερώθηκε πως ο Böhme κατανοεί την ανάγκη για μία νέα έννοια του σώματος, όμως παραδέχεται πως, οι άνθρωποι της εποχής μας βρίσκονται σε μια κατάσταση στην οποία το «Εγώ» έχει προ πολλού διαφοροποιηθεί από το σώμα. Χαρακτηριστική αυτής της στάσης είναι και η καρτεσιανή έννοια του σώματος.

Για τον Descartes το σώμα είναι *res extensa*, κάτι το οποίο σημαίνει πως το σώμα εκδηλώνεται πρωτίστως καταλαμβάνοντας χώρο και εκτοπίζοντας άλλα σώματα. Ωστόσο, αυτή δεν είναι μία ολοκληρωμένη απάντηση, επειδή όταν ο άνθρωπος βιώνει το σώμα του, δεν έχει να κάνει με την εμπειρία ενός πράγματος που είναι εξωτερικό από αυτόν, αλλά με εμπειρία του εαυτού του.

Στην αναζήτηση μιας έννοιας του σώματος που να ενσωματώνει τη σχέση με τον εαυτό, βρήκαμε πως ο Böhme στρέφεται στην έννοια του σώματος του Husserl και του Schmitz, συμπεραίνοντας πως η λειτουργία του ορισμού που δίνουν εξακολουθεί να είναι απλώς γνωστική. Τουναντίον, ο Böhme αναζητά έναν ορισμό του σώματος που να μπορεί να επιτελεί μια γνωστική λειτουργία και ταυτόχρονα και μια πρακτική, η οποία να δείχνει προς την κατεύθυνση μιας ενσωμάτωσης της σχέσης με τον εαυτό στην έννοια του ίδιου του σώματος.

Η έρευνά μας φανέρωσε πως ο Böhme προτείνει έναν τέτοιο ορισμό, ο οποίος να λειτουργεί με τις δύο αυτές έννοιες του σώματος και της σωματικότητας, μια κριτική θεωρία της ανθρώπινης φύσης, η οποία επιτρέπει τη διατήρηση της έντασης που υπάρχει μεταξύ τους, προσφέροντας έτσι έναν ορισμό του σώματος που μπορεί να επιτελεί μια γνωστική λειτουργία και ταυτόχρονα και μια πρακτική και ενσωματώνει τη σχέση με τον εαυτό στην έννοια του ίδιου του σώματος.

Στο δεύτερο κεφάλαιο φανερώθηκε η πεποίθηση του Böhme, πως η νέα αυτοκατανόηση του ανθρώπου και συγκεκριμένα του ανθρωπίνου σώματος, την οποία ο ίδιος προσφέρει, κάνει δυνατή μια νέα αισθητική θεωρία της φύσης, η οποία μπορεί να προσφέρει μια ενότητα τέχνης και επιστήμης και περαιτέρω επιτρέπει στο περιβαλλοντικό πρόβλημα, το οποίο αντιμετωπίζεται συνήθως επιστημονικά, να τίθεται και αισθητικά.

Συγκεκριμένα, για την οικολογία τίθεται το ζήτημα της ύπαρξης του ανθρώπου στο περιβάλλον του, το οποίο είναι αισθητικής φύσεως ζήτημα, καθώς καθορίζεται από το πώς νιώθει ο άνθρωπος, από το πώς βιώνει το περιβάλλον του με τις αισθήσεις του. Συνεπώς, ανακαλύψαμε πως για τον Böhme, η τέχνη δεν είναι ούτε το μοναδικό ούτε το σημαντικότερο φαινόμενο για μια οικολογική αισθητική θεωρία της φύσης. Μια τέτοιου είδους αισθητική είναι μέρος μιας νέας φιλοσοφίας της φύσης και το βασικό της θέμα είναι το να βρίσκει κανείς τον εαυτό του στο περιβάλλον.

Απεναντίας η παραδοσιακή αισθητική στην κύρια ροή της από τον Καντ μέχρι τον Αντόρνο ήταν μια θεωρία της τέχνης, του έργου τέχνης και της εικαστικής εμπειρίας. Στην παραδοσιακή αισθητική θεωρία, όπως και στην τέχνη, η φύση ήταν πάντα ένα θέμα στο βαθμό που αυτή λειτουργούσε ως πρότυπο ή αντίθετη εικόνα της καλλιτεχνικής δημιουργίας, ωστόσο η αισθητική θεωρία δεν ήταν ποτέ μια θεωρία της φύσης. Παρ' όλα αυτά, η έρευνά μας φανέρωσε πως η πρότερη αισθητική διατηρεί για τον Böhme μία δυναμική που μπορεί να χρησιμοποιηθεί

για την αντιμετώπιση του περιβαλλοντικού προβλήματος, σε περιορισμένο όμως βαθμό, μαθαίνοντας από την αποτυχία της.

Στη συνέχεια του κεφαλαίου, αναδείχθηκε η πεποίθηση του Böhme, πως θα μπορούσε κανείς να ονομάσει την οικολογικά υποκινούμενη αισθητική μια γενική θεωρία αντίληψης. Παρ' όλα αυτά δεν πρόκειται μόνο για την αντίληψη με την έννοια της εξακρίβωσης δεδομένων, αλλά για τη ζωή μέσα στη φύση και μαζί με τη φύση. Πρόκειται για την ανασύνθεση μιας ολοκληρωμένης έννοιας της αντίληψης με την επανένταξη της συναισθηματικής συμμετοχής σε αυτό που γίνεται αντιληπτό. Η πραγματικότητα είναι σωματική πραγματικότητα και η αντίληψη είναι μια σωματική κατάσταση, πρόκειται για την κατάσταση να νιώθει κανείς στο ίδιο το σώμα του, σε ποιο περιβάλλον βρίσκεται.

Ο Böhme εισήγαγε την έννοια της ατμόσφαιρας για να προσδιορίσει αυτό που συνδέει το υποκείμενο και το αντικείμενο, αυτό που μεσολαβεί μεταξύ των αντικειμενικών ιδιοτήτων ενός περιβάλλοντος και των σωματικών, αισθητηριακών καταστάσεων ενός ατόμου σε αυτό το περιβάλλον. Η ατμόσφαιρα είναι αυτό που εκπορεύεται από τα πράγματα και τα ανθρώπινα όντα, το περιβάλλον στο σύνολό του δημιουργεί μια ατμόσφαιρα, στην οποία ο άνθρωπος νιώθει με έναν συγκεκριμένο τρόπο.

Ο Böhme θεωρεί πως καθιστώντας τις ατμόσφαιρες ως κεντρικό θέμα της αισθητικής, ξεπερνιέται ο περιορισμός της αισθητικής στην κρίση και τον ορθό λόγο, η άρνηση της αισθητικότητας και της συναισθηματικής συμμετοχής, και ο περιορισμός του ενδιαφέροντος στην τέχνη.

Στη συνέχεια του κεφαλαίου, αναδείχθηκε η σημασία της έννοιας της ατμόσφαιρας για την σκέψη του Böhme. Ειδικότερα, ανακαλύψαμε πως η ατμόσφαιρα δεν ήταν μέχρι τώρα έννοια της αισθητικής θεωρίας. Παρ' όλα αυτά, οι ατμόσφαιρες δεν είναι εντελώς άγνωστες στην παραδοσιακή θεωρία της τέχνης, παρά το γεγονός ότι η παραδοσιακή θεωρία της τέχνης δεν προσανατολίζεται στην εμπειρία της τέχνης, αλλά μάλλον στην κρίση της τέχνης.

Η έρευνά μας φανέρωσε πως η έννοια της ατμόσφαιρας προήλθε από την επιστήμη της μετεωρολογίας. Η έννοια της ατμόσφαιρας, ως όρος στην επιστήμη της μετεωρολογίας αναφέρεται στον καιρό, αλλά ως όρος της καθομιλουμένης αυτή μπορεί να αναφέρεται επίσης και στον αισθητό χώρο στον οποίο βρίσκεται κάποιος. Οι ατμόσφαιρες γεμίζουν χώρους, πηγάζουν από πράγματα, αστερισμούς πραγμάτων και προσώπων. Η ύπαρξή τους μπορεί να μεταδοθεί σε άλλους, αλλά δεν μπορούν να οριστούν ανεξάρτητα από τα άτομα που επηρεάζονται συναισθηματικά από αυτές. Επομένως, οι ατμόσφαιρες είναι χαρακτηριστικές εκδηλώσεις της κοινής παρουσίας υποκειμένου και αντικειμένου.

Ο Böhme εντοπίζει τον όρο της αύρας στο έργο του Βάλτερ Μπένγιαμιν ως έναν τέτοιο όρο προκάτοχο της ατμόσφαιρας. Ο Μπένγιαμιν εισήγαγε την έννοια της αύρας για να χαρακτηρίσει τα έργα τέχνης, με σκοπό να τα συλλάβει στην πληρότητά τους, η οποία υπερβαίνει τις συγκεκριμένες ιδιότητές τους και δεν μπορεί να συλληφθεί μόνο μέσω αυτών. Ωστόσο η αύρα εμφανίζεται και σε φυσικά φαινόμενα.

Η έρευνά μας φανέρωσε πως η πρώτη φορά κατά την οποία χρησιμοποιήθηκε η έννοια της ατμόσφαιρας σε φιλοσοφικό πλαίσιο είναι στο έργο του φαινομενολόγου Herman Schmitz, ο οποίος εισηγήθηκε μια φαινομενολογία των ατμοσφαιρών, ως μέρος της θεωρίας του για την αντίληψη, στο πλαίσιο της φιλοσοφίας του για το σώμα.

Ο Schmitz ορίζει τις ατμόσφαιρες ως τις δυνάμεις του αισθήματος που ξεχύνονται απεριόριστα στην απόσταση. Η έννοια της ατμόσφαιρας του Schmitz βρίσκει τον πρόδρομο της στις ιδέες του Ludwig Klages σχετικά με την πραγματικότητα των εικόνων. Ωστόσο, για τον Böhme η προσπάθεια του Schmitz πάσχει πρωτίστως από το γεγονός ότι δίνει στις ατμόσφαιρες υπερβολική αυτονομία σε σχέση με τα πράγματα.

Σε αντίθεση με την προσέγγιση του Schmitz, ανακαλύψαμε πως στη θεωρία της ατμόσφαιρας του Böhme οι ατμόσφαιρες δεν επιπλέον ελεύθερα, αλλά αντιθέτως προέρχονται και δημιουργούνται από πράγματα και πρόσωπα. Σε αυτήν την προσέγγιση οι ατμόσφαιρες δεν είναι κάτι αντικειμενικό, δηλαδή δεν είναι ιδιότητες των πραγμάτων, όμως ανήκουν στα πράγματα αρθρώνοντας την παρουσία τους μέσω των ιδιοτήτων των πραγμάτων, τις οποίες ο Böhme ορίζει ως εκστάσεις των πραγμάτων.

Σύμφωνα με τον Böhme, η θεωρία του Schmitz είναι αδύναμη και ως προς το γεγονός ότι εναντιώνεται στη δυνατότητα της παραγωγής των ατμοσφαιρών από τα πράγματα, με αποτέλεσμα αυτή η προσέγγιση να αποκρύπτει ολόκληρο το φάσμα της αισθητικής εργασίας. Αντιθέτως, η θεωρία του Böhme αποκαλύπτει την αισθητική εργασία σε όλες της τις διαστάσεις.

Η έρευνά μας φανέρωσε πως για τον Böhme η αισθητική εργασία συνίσταται στο να δίνει κανείς σε πράγματα ή στον άνθρωπο τέτοιες ιδιότητες, από τις οποίες μπορούν να προέλθουν οι ατμόσφαιρες, κάτι που συμβαίνει σε ολόκληρη τη σφαίρα της τέχνης, από τον σχεδιασμό σκηνικών και τη διαφήμιση, μέχρι τα καλλυντικά και την εσωτερική διακόσμηση. Συνεπώς, η αισθητική θεωρία της ατμόσφαιρας πρόκειται για μια γενική θεωρία της αισθητικής εργασίας.

Η γνώση σχετικά με την παραγωγή ατμοσφαιρών είναι πολύ σπάνια σαφής και παραμορφώνεται από τη διχοτόμηση υποκειμένου και αντικειμένου. Παρ' όλα αυτά ανακαλύψαμε πως ο Böhme βρίσκει μια ρητή και σαφή καταγραφή του τρόπου με τον οποίο μπορούν να παραχθούν ατμόσφαιρες μέσω της επιλογής αντικειμένων, χρωμάτων και ήχων στη θεωρία της τέχνης του κήπου, όπως αυτή παρουσιάζεται στο έργο του Christian Cay Lorenz Hirschfeld.

Το έργο του Hirschfeld είναι η δεύτερη πηγή στην οποία βασίστηκε ο Böhme για να αναπτύξει τη δική του έννοια της ατμόσφαιρας, παρά το γεγονός ότι ο Hirschfeld δεν χρησιμοποιεί την έννοια της ατμόσφαιρας, αλλά αντ' αυτού αναφέρεται σε φυσικές σκηνές στον Αγγλικό Κήπο.

Η πρώτη όμως φορά κατά την οποία χρησιμοποιήθηκε η έννοια της ατμόσφαιρας σε επιστημονικό πλαίσιο εκτός της επιστήμης της μετεωρολογίας, και ταυτόχρονα η τρίτη πηγή της έννοιας της ατμόσφαιρας του Böhme, είναι το έργο του ψυχιάτρου Hubert Tellenbach. Ο Tellenbach ενδιαφέρεται πρωτίστως για τις οσφρητικές ατμόσφαιρες, με το πρωταρχικό φαινόμενο της ατμόσφαιρας να είναι για αυτόν η μυρωδιά της φωλιάς, η οποία ενημερώνει τα ζώα για το ότι βρίσκονται στη φωλιά τους και μπορούν να αισθάνονται ασφαλή.

Βασιζόμενη σε αυτή την κατανόηση, η αισθητική των ατμοσφαιρών του Böhme μετατοπίζει την εστίαση της αισθητικής μακριά από το τι αντιπροσωπεύει ένα αισθητικό αντικείμενο, εστιάζοντας αντ' αυτού στον τρόπο με τον οποίο ένα τέτοιο αντικείμενο είναι παρόν. Με αυτόν τον τρόπο, η αισθητική των ατμοσφαιρών αποκαθιστά την αισθητηριακή αντίληψη στην αισθητική.

Παρ' όλα αυτά, η φιλοσοφία της φύσης που προτείνει ο Böhme δεν είναι ολοκληρωμένη, καθώς ενώ προσφέρει μια νέα αισθητική θεωρία, δεν έχει να προσφέρει κάποια ηθική θεωρία, αλλά αρκείται στην οικολογική αισθητική της φύσης που αναπτύσσει. Ωστόσο, το περιβαλλοντικό πρόβλημα δεν είναι μόνο ζήτημα αισθητικής θεώρησης της φύσης αλλά είναι και ζήτημα ηθικής φιλοσοφίας και συνεπώς για την αντιμετώπιση του είναι αναγκαία και μια θεωρία για τον τρόπο με τον οποίο ο άνθρωπος πρέπει να ενεργεί απέναντι στη φύση, μια περιβαλλοντική ηθική θεωρία, η οποία να δύναται να προσφέρει και τη σύνδεση αισθητικής και ηθικής.

Αυτό το κενό στη θεωρία του Böhme μπορεί να καλύψει το έργο του Josef Früchtl. Ο Früchtl ασχολείται με την σχέση μεταξύ αισθητικής και ηθικής³⁷³, όπου και εντοπίζει πέντε πιθανές παραλλαγές προσδιορισμού της σχέσης αυτής³⁷⁴. Αφενός, ο Früchtl εντοπίζει μια ομάδα αντιαισθητικών ηθικών θεωριών που εκπροσωπείται από τους Apel και Jonas, και η οποία αναιρεί κάθε συμβολή της αισθητικής στην ηθική³⁷⁵. Αφετέρου, σύμφωνα με τον Früchtl υπάρχουν και τέσσερα μοντέλα σκέψης, τα οποία χαρακτηρίζουν τη συνάφεια της αισθητικής και ηθικής με διαφορετικούς τρόπους³⁷⁶.

Ειδικότερα, ο Früchtl αποδίδει στο πρώτο από αυτά τα μοντέλα σκέψης το όνομα θεμελιώδης αισθητική ηθική, λόγω του ότι δηλώνει ότι η αισθητική είναι το θεμέλιο της ηθικής και βλέπει τη δυνατότητα να καταλήξει σε οποιεσδήποτε ηθικές κρίσεις μόνο στην αισθητική³⁷⁷. Σύμφωνα με τον Früchtl αυτό το μοντέλο αντιπροσωπεύεται, ανάμεσα σε άλλους διανοητές, και από τους Adorno και Böhme, ενώ πρόκειται και για το πιο αδύναμο μοντέλο, λόγω του αναγωγισμού του³⁷⁸.

Το δεύτερο μοντέλο σκέψης για τις σχέσεις αισθητικής και ηθικής, το οποίο εντοπίζει ο Früchtl, η οριακή αισθητική ηθική, ανάγεται στον Καντ και ασχολείται με τις χρηστικές, μεταφυσικές ή λογο-θεωρητικές αντιλήψεις της ηθικής, το οποίο περιορίζει με τον τρόπο αυτό τη συνάφεια της αισθητικής για την ηθική³⁷⁹. Η τρίτη ομάδα ηθικών θεωριών, ηθικές θεωρίες όπως αυτές των Wellmer και Seel, αντιπροσωπεύουν την ισότητα αισθητικών και μη αισθητικών μορφών λογικής³⁸⁰. Σύμφωνα με τον Früchtl, είναι δύσκολο να υπερασπιστεί κανείς αυτού του είδους το μοντέλο σκέψης, καθώς αυτές οι θεωρίες υποθέτουν μια ασταθή ισορροπία μεταξύ της αισθητικής και της ηθικής, η οποία και απειλείται συνεχώς να ανατραπεί είτε προς μια οριακή

---

³⁷³ Πρβλ. G. W. Bertram, *Integrative Ästhetik: Josef Früchtl: Ästhetische Erfahrung und moralisches Urteil. Eine Rehabilitierung. U. Franke (Hg.), Kants Schlüssel zur Kritik des Geschmacks*, 2000, σ. 225

³⁷⁴ Πρβλ. B. Kleimann, *Review. Zeitschrift für philosophische Forschung*, (Bd. 51, H. 3, 1997), σ. 497

³⁷⁵ Πρβλ. Ό.π.

³⁷⁶ Πρβλ. Ό.π.

³⁷⁷ Πρβλ. Ό.π.

³⁷⁸ Πρβλ. Ό.π.

³⁷⁹ Πρβλ. Ό.π., σ. 497,498

³⁸⁰ Πρβλ. Ό.π., σ. 498

αισθητική μετριοπάθεια, είτε προς έναν αισθητικό περφεξιονισμό³⁸¹, ανάλογα με το αν δίνεται μεγαλύτερη βαρύτητα στην αισθητική, όταν η ισορροπία ανατρέπεται.

Τέλος, ο Früchtl εντοπίζει την περφεξιονιστική αισθητική ηθική, η οποία δεν προσδιορίζει την αισθητική ως τη βάση, αλλά μάλλον ως την τελειότητα του ηθικού³⁸². Σύμφωνα με τον Früchtl αυτό το μοντέλο αντιπροσωπεύεται, ανάμεσα σε άλλους διανοητές, από τις μεταμοντέρνες θεωρίες των Foucault και Rorty και από τις νεοαριστοτελικές θεωρίες των Gadamer και Nussbaum³⁸³.

Με τη σειρά του, ο Früchtl αναπτύσσει ένα ολοκληρωμένο μοντέλο αισθητικής εμπειρίας που αποσκοπεί στην αποφυγή της μονόπλευρης υπερίσχυσης της αισθητικής και το οποίο βασίζεται στην έννοια του παιχνιδιού στους Καντ, Σίλερ και Ντιούι³⁸⁴. Για τον Früchtl, ο Καντ έκανε το σύγχρονο βήμα της σύλληψης των ιδιαιτεροτήτων της αισθητικής στο πλαίσιο της διαφοροποίησης του ορθολογισμού, ωστόσο επέμεινε αδικαιολόγητα στην καθαρότητα της αισθητικής κρίσης και έτσι χρειάστηκε να συμπληρωθεί από τον Σίλερ³⁸⁵. Ο Σίλερ ορίζει την αισθητική ως το παιχνίδι όλων των μορφών λογικής, με τα γνωστικά, ηθικά, και αισθησιακά ενδιαφέροντα να είναι εξίσου σημαντικά για αυτόν και με τον τρόπο αυτό εφηύρε μια ολοκληρωμένη αντίληψη της αισθητικής ορθολογικότητας.³⁸⁶ Αυτό το μοντέλο σκέψης επιβεβαίωσε και ο Ντιούι, για τον οποίο το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της αισθητικής εμπειρίας είναι το γεγονός ότι αυτή συγκεντρώνει τις πιο διαφορετικές εμπειρίες με ισορροπημένο τρόπο, με αποτέλεσμα η σαφώς αισθητική εμπειρία να είναι η μοναδική πλήρως ολοκληρωμένη εμπειρία³⁸⁷.

Εν συνεχεία ο Früchtl αναπτύσσει μια ηθική θεωρία, η οποία παρέχει μια τέτοιου είδους σύνδεση ηθικής και αισθητικής. Σε αυτή του την προσπάθεια η φιλοσοφία του Καντ συνιστά την αφετηρία και το τέλος, έστω και αν για τους λόγους που αναφέρθηκαν παραπάνω ο Früchtl απορρίπτει μια καθαρά καντιανή θέση, την οποία και ονόμασε οριακή αισθητική ηθική, και προτιμά να τη συνδυάσει με μία προσέγγιση τύπου ηθικού περφεξιονισμού. Αυτή η προσέγγιση θεωρεί το γούστο ως ολοκλήρωση του έργου της ηθικής κρίσης, με τον πυρήνα της να είναι η κατανόηση της αισθητικής συμβολής στην ηθική ως ολοκλήρωση ηθικών προσανατολισμών, επιτρέποντας έτσι στην ηθική να εισρεύσει στην αισθητική. Με τον τρόπο αυτό ο Früchtl επιτυγχάνει τη μετάβαση από το ωραίο στο ηθικό, από την αισθητική στην ηθική, αποκαθιστώντας έτσι την αισθητική φιλοσοφία, ιδιαίτερα όσον αφορά τη σημασία της για τις ηθικές κρίσεις.

Ωστόσο ο Früchtl, σε αντίθεση με τον Böhme, ενώ προσφέρει με το έργο του μια ηθική θεωρία και βεβαιώνεται για τη σύνδεσή της με την αισθητική, παρόλα αυτά δεν έχει να προσφέρει κάποια αισθητική θεωρία, έχει να παρουσιάσει μόνον έναν οδηγό για την αισθητική σκέψη. Η αδύναμη αυτή πλευρά του έργου του επιβεβαιώνεται από το γεγονός ότι αγνοεί σε μεγάλο βαθμό

---

³⁸¹ Πρβλ. Ο.π.

³⁸² Πρβλ. Ο.π.

³⁸³ Πρβλ. Ο.π.

³⁸⁴ Πρβλ. Ο.π.

³⁸⁵ Πρβλ. G. W. Bertram, Integrative Ästhetik: Josef Früchtl: Ästhetische Erfahrung und moralisches Urteil. Eine Rehabilitierung, σ. 225

³⁸⁶ Πρβλ. Ο.π.

³⁸⁷ Πρβλ. Ο.π.

το φαινόμενο της τέχνης. Επομένως, η οικολογική αισθητική του Böhme θα μπορούσε με τη σειρά της να καλύψει αυτό το κενό στην θεωρία του Früchtl.

Συνεπώς, ένας συνδυασμός της φυσιοκεντρικής αισθητικής θεωρίας του Böhme με την ηθική θεωρία του Früchtl, στραμμένη σε οικολογική κατεύθυνση, θα μπορούσε να προσφέρει μια ολοκληρωμένη νέα φιλοσοφία της φύσης, η οποία θα διαμεσολαβούσε μια περιβαλλοντική αισθητική θεωρία με μια περιβαλλοντική ηθική θεωρία. Αυτή η ανοιχτή προοπτική στη νέα φιλοσοφία της φύσης, όπου η αισθητική της φύσης διαδραματίζει πρωταγωνιστικό ρόλο, φαίνεται να είναι ιδιαίτερα γόνιμη και μια ελκυστική πρόκληση για περαιτέρω έρευνα.

Βιβλιογραφία

- Άρεντ, Χ. (1986). *Η ανθρώπινη κατάσταση (vita activa)*. Αθήνα: ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΓΝΩΣΗ
- Benjamin, W. (2003). *Das Kunstwerk im Zeitalter seiner technischen Reproduzierbarkeit*. Φραγκφούρτη: Suhrkamp
- Bertram, G. W. (2000). Integrative Ästhetik: Josef Früchtl: Ästhetische Erfahrung und moralisches Urteil. Eine Rehabilitierung. U. Franke (Hg.), *Kants Schlüssel zur Kritik des Geschmacks*, σ. 224-230
- Böhme, G. (1995). *Atmosphäre: Essays zur neuen Aesthetik*. Φραγκφούρτη: Suhrkamp
- Böhme, G. (2020). Atmosphäre (sensu Gernot Böhme). *Kirchhoff, Thomas (Hg.): Online Encyclopedia Philosophy of Nature / Online Lexikon Naturphilosophie*
- Böhme, G. (1989). *Für eine ökologische Naturästhetik*. Φραγκφούρτη: Suhrkamp
- Böhme, G. (1992). *Natürlich Natur. Über Natur im Zeitalter ihrer technischen Reproduzierbarkeit*. Φραγκφούρτη: Suhrkamp
- Böhme, G. (1990). Was ist Natur? Charaktere der Natur aus der Sicht der modernen Naturwissenschaft. *Chemie in unserer Zeit*, 24(4), σ. 166-175
- Böhme, G. (2017). *Atmospheric Architectures: The Aesthetics of Felt Spaces*. Λονδίνο: Bloomsbury Academic
- Böhme, G. (2002). On Human Nature. *Grunwald, A., Gutmann, M., Neumann-Held, E. M. (Eds.), On Human Nature: Anthropological, Biological, and Philosophic*, Βερολίνο: Springer, σ. 3-14
- Böhme, G. (2016). *The Aesthetics of Atmospheres*. Λονδίνο: Routledge
- Böhme, G. (2010). The Concept of Body as the Nature We Ourselves Are. *The Journal of Speculative Philosophy*, 24(3), σ. 224-238
- Böhme, G. (2014). The Theory of Atmospheres and its Applications (translated by A.-Chr. Engels-Schwarzpaul). *Interstices: Journal of Architecture and Related Arts*, 15(15), σ. 93-100
- Böhme, G. (2014). Urban Atmospheres: Charting New Directions for Architecture and Urban Planning. *C. Borch (Ed.), Architectural Atmospheres*, Βασιλεία: Birkhauser, σ. 42-59
- Bonneuil, C. & Fressoz, J. B. (2016). *The Shock of the Anthropocene*. Λονδίνο: Verso
- Diels, H., Kranz, W. (2007). *Οι προσωκρατικοί*. Τόμος Β'. Αθήνα: Εκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα
- Gorodeisky, K. (2016). 19th Century Romantic Aesthetics. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, (Fall 2016 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <https://plato.stanford.edu/archives/fall2016/entries/aesthetics-19th-romantic/>
- Kleimann, B. (1997). Review. *Zeitschrift für philosophische Forschung*, Bd. 51, H. 3, σ. 497-502

- Lewis, S. L. & Maslin, M. A. (2018). *The Human Planet*. Νιου Χέιβεν: Yale University Press
- Μοσκόβης, Β. (1989). *Αριστοτέλους Πολιτικά (α'-δ')*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη
- Oliveira, R. R. (2020). The subversion of ancient thought: Strauss's interpretation of the modern philosophic project. *Manuscrito – Rev. Int. Fil. Campinas*, v. 43, n. 3, σ. 1-54
- Παπαδημητρίου, Ε. (1999). *Για μια νέα φιλοσοφία της φύσης: Η πρόκληση της οικολογίας και οι απαντήσεις της φιλοσοφίας*. Αθήνα: Gutenberg
- Rantis, K. (2019). Kants Kritik der Urteilskraft und Marcuses Befreiung der Natur. *Zeitschrift für kritische Theorie*, Τεύχος 48/49, σ. 101-116
- Ράντης, Κ. (2015). *Εισαγωγή στη διαλεκτική*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια
- Ράντης, Κ. (2013). Η συμφιλίωση με τη φύση στον Herbert Marcuse και η κριτική του Martin Seel. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, Τεύχος 139, σ. 129–154
- Rigby, K. (2011). Gernot Böhme's Ecological Aesthetics of Atmosphere. *Goodbody, A., Rigby, K. (Eds.). Ecocritical Theory: New European Approaches*. Λονδίνο: University of Virginia Press, σ. 139-152
- Robertson, N. G. (2021). *Leo Strauss: An Introduction*. Κέμπριτζ: Polity
- Steffen, W., Grinevald, J., Crutzen, P., McNeill, J. (2011). The Anthropocene: conceptual and historical perspectives. *Philosophical Transactions of The Royal Society A Mathematical Physical and Engineering Sciences*, 369(1938), σ. 842-67
- Strauss, L. (1978). *The City and Man*. Σικάγο: University Of Chicago Press
- Strauss, L., Pangle, T. M. (ed.). (1989). *The Rebirth of Classical Political Rationalism: An Introduction to the Thought of Leo Strauss*. Σικάγο: University of Chicago Press
- Wang, Z. (2016). Naturästhetik. *K. Ott, J. Dierks, L. Voget-Kleschin (Eds.), Handbuch Umweltethik*, Βερολίνο: J.B. Metzler, σ. 142-147